

Şarkiyat ICSS'17

International Congress of Social Science

Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiriler Kitabı

14-17 Eylül/September 2017
Diyarbakır

Editörler:
Mehmet Bilen
Fuat İstemi
Bayram Kanarya
Veysel Gürhan

Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınıdır

Yenişehir Yıldız Sokak No: 5 21100
Yenişehir/Diyarbakır

Editörler:
Mehmet Bilen
Fuat İstemi
Bayram Kanarya
Veysel Gürhan

14-17 Eylül tarihlerinde Şarkiyat Vakfı, Şarkiyat Araştırmaları Derneği ve e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi tarafından Diyarbakır'da tertiplenen Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirilerin tam metinlerini içermektedir.

Aralık 2017
ISBN: 978-605-67961-1-1

Filolojik Açidan Müselles Kelimeler ve Bu Alanda Yazılan Eserler

Nihat Tari¹

Öz

Yapı bakımından "kök bükümlü", dil ailesi olarak da "Hami-Sami diller"inden kabul edilen Arapça, tarih boyunca gelişimini bazı iç ve dış faktörler sayesinde sürdürmüştür. Cahiliye döneminde kurulan Ukâz, Dûmetü'l Cendel, Zülmecaz gibi panayırlar, Kur'an-i Kerim ve Hz. Muhammed (sas)'in sözleri Arapçanın gelişimini sağlayan dış faktörler olarak sayılabilir. İştikak, Naht, Ezdâd, Tef'îm, İbdâl, Kalbu'l-mekânî ve müsellesât ise en önemli iç faktörlerin başında gelir. Bunlardan özellikle "müsellesât", Arapçanın gelişimini sağladığı gibi ayırt edici özelliklerinden biri de kabul edilmektedir.

Sözlükte, "ث-ل-ث" kökünün "tefil" kalıbından türeyen müselles kelimesi, "üçe çıkarılmış, üç özellik taşıyan bir hale getirilmiş, pişerek üçte biri kalan yemek" anlamına gelir. Yine üçlenmiş / üçlü (şey), üç taraflı (yer), üç katlı (ip), üç harekeyle okunabilen (harf), üç köşeli (geometrik şekil, üçgen) gibi anlamlara da gelmektedir.

Terim olarak "müsellesler": *"Aynı harf, vezin ve tertibe sahip olmakla birlikte kelimenin ilk veya ikinci harfinin aldığı üç farklı hareke nedeniyle üç farklı anlama gelen veya bu tür değişiklik olmasına karşın anlamı değişmeyen kelimeler."* demektir.

Müselles kelimelerin dilde ne zaman ve hangi sebeple ortaya çıktığı kesin olarak bilenmemekle birlikte dilbilimciler, bu konuda birtakım varsayımlarda bulunmuşlardır. Müsellesât'ın ortaya çıkış sebebini Arapçanın hareketlerden soyutlanmış olmasına bağlamak ilk bakışta makul görünse de gerçekte böyle değildir. Çünkü bu usul şayet hareketsizlikten doğmuş olsaydı bunun on binlerce kelimelerde göze çarpması gerekirdi. Hâlbuki müselles denilebilecek kelimeler sınırlı sayıdadır.

Bu çalışmada, Arapçanın ilginç özelliklerinden biri olan "müsellesler" in terim olarak neyi ifade ettiği, dilde bir olgu olarak nasıl ve hangi nedenlerle ortaya çıktığının anlaşılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu çalışmada, "müsellesler kelimelere" dair yapılan klasik bazı önemli eserler tanıtılmış ve bazı modern çalışmalara işaret edilmiştir.

¹ Araştırma Görevlisi, Dicle Ü. İlahiyat Fak., (n-tari21@hotmail.com)

Anahtar Kelimeler: al-Kutrub, Teslîs, Müselles, Dillerin Sınıflandırılması, Sami Dillerin Özellikleri

A Linguistic Analys Of "Al-Muthallath Words" And Written Works In This Field

Abstract

Arabic, which is accepted as "root-twisted" in terms of structure and "Hami-Sami languages" (semitic language family) as a language family, has maintained its development throughout history through some internal and external factors. The festivals of Okaz, Dûmetu'l-Candal and Zü'l-majaz that settled at the period of pre-Islamic times which called as Jahiliyya and the Holy Book Qur'an and Sayings of Prophet Muhammad (pbuh) can be considered as external factors leading to the development of Arabic. Istiqaq (derivation), An-Naht (Word Coinage), Ezdad (Antonyms), Tefhîm (emphatic pronunciation), Ibdâl (Changing), Kalb (Word interactions) and al-Muthallathat (Linguistic triangles) are the most important internal factors. Especially "al-Muthallathat" are one of the distinctive features, as well as providing the development of Arabic.

In the dictionary, the "word al-muthallat" driving from the "tefil" of the "ث-ل-ث" root means "a meal which has been removed, made into three properties, cooked and remaining one meal". In the same way, this word also has the meaning of triangular / triangular, triangular, triple, triangular, letterable, triangular, geometric, triangular.

The term " al-muthallat " ": "words with the same letter, meter and arrangement, with three different meanings due to three different movements of the first or second letter of the balustrade, or words that do not change the meaning of this change." means.

Linguists, though not knowing precisely when and where the al-muthallat" words emerged on the ground, have come up with some assumptions in this regard. Although it seems plausible at first sight to link the emergence of the al-muthallat" words to the fact that the Arabic is isolated from the movements, it is not in reality. because if this method was born out of inactivity, it would have to hit tens of thousands of words.

In this study, it was aimed to understand what "specials", one of the interesting features of the Arabic, expressed as a term, how and as a phenomenon. In addition, in this work, some classical works on " al-muthallathat" words" were introduced and some modern works were pointed out.

Keywords: al-Qutrub, Tathlith, Muthallath, Hclassification of tongues, Characteristics semitic languages

GİRİŞ

A. DİL

Dil duyguları, maksatları ve fikirleri ifade etme aracıdır. Konuşma âleti sestir. Ses açığa çıkmadan dilin hareketleri manzum veya mensur bir söz telaffuz etmez. Korku, sevinç, kahramanlık, hayret, yardım isteme vb. şeyleri ifade eden sıradan insan sesleri vardır. Genel olarak hayvanların sesleri de bu seslere benzer bir şekilde ortaya çıkar. Bir de belli anlamlara bağlı olarak ve o dili konuşan millete göre açık, fakat, yabancılara kapalı olan sesler vardır.²

Arap dilbilimciler, konuşma yeteneği anlamında dili tanımlarken "el-lüğa" (اللغة) terimini kullanmışlardır.³

Arap dilbilimciler arasında dilin tanımını yapan ilk filolog olan İbn Cinnî (ö. 392/1001), el-lüğa kavramını şöyle tarif eder:

"Dil (el-lüğa), her toplumun dilek ve arzularını, maksat ve gayelerini, düşüncelerini ifade ettikleri seslerden örülü bir konuşma düzenidir." (اللغة أصوات يعبر بها كل قوم عن أغراضهم)

İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), dili şu şekilde tanımlar: "Dil, bir mânâ (anlam) için tayin edilmiş her lafızdır." ⁴ (اللغة كل لفظ وضع لمعنى)

İsnevî'nin (ö. 772/1370) yaptığı tarif ise şöyledir: "Dil, çeşitli anlamlar için belirlenmiş (ortaya konulmuş) lafızlardan ibarettir." ⁵ (اللغة عبارة عن الألفاظ الموضوعات للمعاني)

Kısaca dili şöyle tanımlamak mümkündür: "Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş ictimaî bir müessesedir." ⁶

Dil tabii bir vasıta ve canlı bir varlıktır. Çünkü dil, anlaşmayı sağlamak bakımından bir vasıta gibi iş görürken, aynı zamanda tabii bir yapıya sahiptir. Kendisine mahsus kanunları vardır ki bunlar dilin kurullarıdır. Bu kurullar dilin

² Ömer Ferrûh, *Târîhu edebi'l-'Arabî*, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrût 1997, c.1, s. 33.

³ İbn Cinnî, *el-Hasais*, Muhammed Alî en-Neccâr (thk.), Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrut 1371/1952, c.1, s. 33.

⁴ İbnu'l-Hâcib, *Muhtasarü münteha ve'l-emel fi 'ilmiyi'l-usûl ve'l-cedel*, Nezîr Hamâdü (thk.), Beyrut 2006, c. 1, s. 220.

⁵ Suyûtî, *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-lüğati ve envâ'ihâ*, Beyrut 1987, c.I, s.7; el-Kınnevcî, *el-Bulğa fi usûli'l-lüğa*, Nezîr Muhammed Mektebî (thk.), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1988, s. 64.

⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul 2005, s. 7.

yapısına hakim olan ve dilin bünyesinden ve eğiliminden doğmuş bulunan bir takım prensiplerdir.⁷

Dillerin ses bilimine fonetik (phonetique, phonetic), mana bilimine semantik (sémantique, semantics) denir. Semantik önemli şubelere ayrılır. Bunlardan lexicolgy, kelimenin zaman içerisinde mana kaybı, mana kazanımı veya mana değişimini; morfoloji (morphology, sarf), kelimelerin kökleri ve geçirdiği devreleri; syntax (nahiv), cümle yapısı ve cümlede söz dizimini konu edinir. Kelimenin asıl çıkış yerini bulmakla uğraşan ilim dalına etimoloji (etymologie, etymology), dilin edbiyatı ve edebiyat tarihine ise filoloji (philologie, ghilology) denir.⁸

B. DİLLERİN SINIFLANDIRILMASI

Günümüzde genelde diller, "yapıları" ve "kökenleri" bakımından iki açıdan sınıflandırılmaktadır:⁹

Yapısı bakımından diller: 1-Yalınlayan diller (tek heceli diller), 2-Bitişken diller, 3-Bükümlü diller şeklinde üç başlık altında incelenmektedir. Yalınlayan dillere "gayr-ı mutasarrıf diller" (değişken olmayan) de denilebilir. Çünkü bu dillerde çekim olmadığı gibi bir kelimenin fiil mi, isim mi olduğu da doğrudan doğruya anlaşılabilir. Bu gruba **Çince, Tibetçe, Vietnamca** ve bütün **Himalâya dilleri** dâhildir. Bükümlü dillere de "mutasarrıf diller" (değişken) denilebilir. Çünkü bu gibi dillerde kelime yapılarının değişmesiyle mânâlar da değişir. **Hint-Avrupa** ve **Sami dilleri**, bükümlü diller içinde değerlendirilmektedir. Hint-Avrupa dilleri **gövde bükümlü**, Sami dilleri ise **kök bükümlü** olarak adlandırılmaktadır. Arapça bu gruba dahildir. Bitişken dillere gelince bunlar, asıl köklerin başına veya sonuna aldıkları bazı eklerle anlam ifâde ederler. Getirilen eklerin çoğu zaman tek başına bir anlamı yoktur. Türkçe de bitişken bir dildir. Bitişken dil kümesi içinde, **Macarca, Fince, Moğolca, Japonca** gibi diller yer almaktadır.

Diller, "kökenleri" bakımından ise beş başlık altında ele alınmaktadır:

1-Hint-Avrupa Dil Ailesi,

2-Hâmî-Sâmi Dil Ailesi,

⁷ Hüseyin Küçükcalay, **Kur'ân Dili Arapça**, Manevî Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti, Konya 1969, s. 10-11; Ergin, 2005, s. 3.

⁸ Küçükcalay, 1969, s. 17-20.

⁹ Küçükcalay, 1969, s. 68-72; Dessalles, Jean-Louis vd., **Dilin Kökenleri**, Atakan Altınörs (çev.), Ankara Bilge Kültür Sanat Yayınları, s. 112; Ahmet B. Ercilasun, **Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s.29-32.

3-Çin-Tibet Dil Ailesi,

4-Ural-Altay Dil Ailesi

5-Bantu Dil Ailesi.

C. HAMÎ-SAMÎ DİL AİLESİNE GENEL BİR BAKIŞ

Sâmî dilleri ifadesini, Hz. Nûh'un çocuklarından olan "Sâm"a izafeten ilk olarak 1781 yıllarında Alman oryantalist Schlozer kullanmıştır. Schlozer, Tevrat'ta geçen ve Batı Asya'da yaşamış milletlerin isim listesine dayanarak böyle bir adlandırmada bulunmuştur. Ancak bu listenin dizilişi etnografik olmaktan çok, coğrafi ve siyasîdir. Çünkü siyasî olarak Âsuristan'a¹⁰ bağlı olan Alamitler ve Lodliler, bahsi geçen listenin "Sâm" şeceresi bölümüne ve benzer şekilde siyasî olarak Mısır ile ilişkileri olan Kenanlılar, "Hâm" şeceresi bölümüne dahil edilmişlerdir. Hâlbuki Alamitler ile Lodlilerin ne birbirleriyle ne de Âsûrîler ile bir yakınlığı olmadığından hiçbir zaman Sâmî milletlerinden ayrılmamışlardır. Bilakis İbrânîler ile yakınlıkları olan Kenanlılar hiçbir zaman Hâmî bir millet değildi.¹¹ Bununla birlikte dilbilimciler, Akkadça (Asur-Babil), Aramca, Kenanca (Fenike-İbrani) Arapça, Eski Yemen dilleri ve Habeşçe dillerini kapsayan bu terimi kullanmada bir mahzur görmemişlerdir.¹²

Bazı araştırmacılar tarafından Sâmîlerin anayurdunun Mısır olduğu iddia edilmişse de Arabistan olduğunu savunanların görüşü daha tercihe şayan bulunmuştur. Bu görüşe göre, bölgenin karşı karşıya kaldığı bölgesel değişiklik yüzünden, oradan göç etmeye mecbur olmuşlardır. Yemen'in karşı sahiline geçen Habeşlilerden başka diğer Sâmî milletleri de Kuzeye doğru gitmişlerdir.¹³

a. Sami Dillerin Bazı Ortak Özellikleri

Her dil ailesine ait dillerin bazı ortak özellikleri olduğu gibi Sami dillerin de bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Arapçanın özelliklerine geçmeden bu

¹⁰ Bu terim, Batı'daki kullanımı Bereketli Hilal'in batı tarafı için kullanılan Suriye ve Fırat'ın doğusundaki eski bölge için kullanılan Asur arasındadır. Terimin Doğu'daki kullanımında ise, Batı etkisinin ya da diğer dış nedenlerin etkisi altında olmadıkları sürece ikisi arasında fark gözetilmemektedir. (Richard N. Frye, "Asur Ve Suriye: Eş Anlamlı Kelimeler", **Tarih Okulu Dergisi**, Mustafa Alican (çev.), Sayı 8, Sonbahar-Kış 2012, s. 195-201.

¹¹ Avram Galanti, (Sadeleştiren Nurettin Ceviz, Musa Yıldız), "Türkiye Ve Sâmî Dilleri", **Nüsha Dergisi**, Yıl:4, Sayı 15, Güz 2004, s. 97-106

¹² Israel Wolfensohn, **Târîhu'l-lugâti's-sâmiyye**, Matbâatu'l-itimâd, Mısır 1929, s. 1-3; Küçükkalay, 1969, s. 73-74; Muhammed b. İbrahim el-Hamd, **Fıkhu'l-luga**, Dâru İbn Huzeyme, Riyâd 2005, s. 70-75.

¹³ Abdulgaffar Hamid Hilal, **el-'Arabiyyetu hasâisuhâ ve simâtuhâ**, Mektebetu Vehbe, Kahire 2004, s. 63-64; Küçükkalay, 1969, s. 74-75; Galanti, 2004, s. 98.

konuya değinmede yarar vardır. Söz konusu dillerin ortak özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:¹⁴

1-Sami dillerde kelime kökleri genelde üçlüdür. Yani (أب), (أخ), (دم) gibi görünürde iki harfli görünen kelimeler de asılları itibari ile (أبو), (أخو), (دمو) şeklinde üç harfli kabul edilmektedir.

2- Sami dillerde bütün harfler sessizdir. Yazılıştta sessiz harfleri seslendirecek harf veya işaretlere rastlanmaz.

3-Bütün Sami dillerde boğaz harfleri (أ-ه-ح-خ-ع-غ) ve damak harfleri (ق-ك-ظ-ص-ض) yoğun olarak bulunmaktadır. Ancak bunlardan (ض) harfi Arapçaya özgüdür. Bu nedenle Arapçaya "Dâd dili" (لغة الضاد) denilmiştir.

4-Sami dillerde isim ve fiil cümlesi olmak üzere iki kısma ayrılır. İsim cümlesinde özne başa, yüklem sonrasında gelir. Hint-Avrupa dillerinin çoğunda olduğu gibi telaffuzda yüklemi özneye bağlayacak bir bağlaç veya yardımcı fiil gelmez. Fiil cümlesinde önce fiil sonrasında fail gelir. Yine aralarında herhangi bir bağlaç gelmez.

5-Sami dillerde isimler ve sıfatlar eril ve dişil olmak üzere ikiye ayrılır. Çoğu zaman eril kelimelerin sonuna bir alamet eklenerek dişil elde edilir.

6- Sami dillerde kelime kökleri birbirine çok benzerler. Aşağıdaki örneklerden bunu anlamak mümkündür.¹⁵

<u>Arapça</u>	<u>Süryânca</u>	<u>Keldani</u>	<u>İbranice</u>	<u>Anlamı</u>
رأس	ريش	ريش	روس	Baş
سن	شن	شنا	شین	Diş
عين	عا	عينا	عاین	Göz

D. ARAPÇANIN GELİŞİMİNİ SAĞLAYAN FAKTÖRLER

Sami dillerinin en eskilerinden olan Arapça, istilâ, fetih, savaş, kuraklık ve diğer iklim koşulları gibi zorunlu bazı nedenlerden dolayı tarih boyunca devamlı hareketli bir hayat yaşamak zorunda kalan Arap ulusunun konuştuğu bir dildir. Yukarıda anılan faktörlerden dolayı Arapça zamanla olumlu-olumsuz bazı

¹⁴ Israel Wolfensohn, 1929, s. 14-17; Küçükkalay, 1969, s. 78-81.

¹⁵ Küçükkalay, 1969, s. 80;

değişimlere maruz kalmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen Araplar, daha Cahiliye döneminde bile her kabilenin lehçesi dışında anlayabildiği ve konuştuğu ortak bir lehçeye sahip olmuşlardır. "Fasih Arapça" veya "ideal dil" diyebileceğimiz bu ortak dilin ne kadar süre zarfında ortaya çıktığını tespit edebilmek güç olsa da onun nasıl olgunlaştığı ve hangi faktörlerle geliştiğini ortaya koyabilmek pekâlâ mümkündür.

Cahiliye döneminde Ukâz, Dûmetü'l Cendel, Zülmeceaz, Muşakkar, Natât, Suhâr, Hacr gibi meşhur ve büyük panayırlar, insanların kaynaşmasını sağladığı gibi diller-lehçeler arası alışverişi kolaylaştırmıştır. Şairlerin edebi becerilerini ortaya koymasına vesile olan bu panayırlar, adeta birer edebi merkezler olarak Arap dilini korumuş ve yeni edebi mahsullerin çıkmasına vesile olmuştur. Özellikle Kur'an'ın ve Hz. Muhammed (sas)'in sözlerinin ortak Arapça olması hasebiyle İslam döneminde Arapça, çok kısa bir zaman diliminde edebi yönden büyük bir mesafe kat etmiş ve büyük bir coğrafyada konuşulan bir dil haline gelmiştir.

Yukarıda kısaca işaret edilen dış faktörlerin yanı sıra özellikle bizzat dilin özünden kaynaklanan bazı iç faktörler de Arapçanın gelişiminde önemli ölçüde rol oynamıştır. Bu faktörler, Arapçanın yabancı baskılara karşı direnç kazanmasını sağladığı gibi dilde esnekliğin ve yeni kavramların oluşmasına vesile olmuştur. Söz konusu iç faktörler başlıklar halinde şöyle sıralanabilir:

1-İştikak: Aralarında anlam ilişkisi bulunan iki kelimedenden birinin diğerinden alınması ve türetilmesi" demektir. el-İştikâku's-sağır, iştikâku'l-kebir ve İştikâku'l-ekber olmak üzere "üç çeşidi" vardır.

2-Naht: Bir kelime ya da cümlenin harflerinden o kelime ya da cümlenin taşıdığı anlamı ifade eden tek bir kelime oluşturma anlamına" gelir. Fiil nahti, sıfat nahti, isim nahti, nisbet nahti, tahfif nahti, harf (edat) nahti olmak üzere "altı" naht türü vardır.

3-Müşterek: Bir sözcüğün birden fazla anlamda kullanılmasına "iştirak", bu özelliğe olan kelimeye ise "müşterek" denir.

4-Müteradif: İki veya ikiden çok lafzın tek bir manaya delalet etmesine "teradüf", bu tür kelimelere müterâdif denilmektedir.

5- Ezdâd: Lafzında ittifak edildiği halde, manasında ihtilaf edilen kelimelerdir. Başka bir ifadeyle ezdad, "birbirine zıt anlamlarda kullanılan" kelimelerdir.

6-Mu‘arrab ve Daḥîl: Arapçanın gramer ve ses yapısına uyum sağlayarak Arapçalaştırılmış kelimelere "mu‘arrab", Arapçaya girdikten sonra uzun süre asıl hallerini koruduktan sonra Arapçalaştığı halde kendisinde yabancılik eseri kalan kelimelere ise "daḥîl" denmektedir.

7-Tef‘îm: "İkili kelimenin başına, sonuna veya ortasına bir harf ziyade kılmaktan ibarettir." Bu usul daha çok ikili köklerde göze çarpmaktadır. Bunlara, دلہ، ولہ، علہ، آلہ، بلہ örnekleri verilebilir. Hepsinde çok az anlam farkıyla "şaşmak", "hayret etmek" anlamları vardır.

8-Müvelled: Çoğu zaman aslı itibariyle Arapça olup Arap dilinde rastlanmamış bazı değişikliklere uğrayan ve ikinci hicri yüzyılın sonuna kadar şehirli; dördüncü hicri yüzyılın sonuna kadar da bedevi Araplar tarafından kullanılmamış lafızlardır.

9-İbdâl: Sözcükteki bir harfi, başka bir harf ile değiştirmek yoluyla yeni sözcükler elde etmeye, "İbdâl" denmektedir.

10-Kalbu'l-mekânî: Bir sözcüğün harflerini öne veya arkaya almak yoluyla yeni anlamlar elde etmeye, kalbu'l-mekânî denir. Örnek olarak جذب، جبذ ile كتب، كتب verilebilir.

11-Tekrar: Çeşitli mülahazalar nedeniyle bir harf, bir kelime veya bir cümlenin tekrar edilebilmesidir. Bu usule şiir ve nesirde çokça rastlanır. Örneğin Kur'an-ı Kerim'de Rahman suresindeki «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» ayeti 31 defa tekrarlanmıştır

12-Mecâz: Bir kelimenin, gerçek anlamı dışında, bir alakadan dolayı başka bir kelimenin yerine kullanılmasına mecaz denir. Mecazın iki çeşidi vardır; lügavî mecaz, aklî mecaz.

13-Nakl: Bazı karineler eşliğinde bir kelimenin aslı manasından bir başka manaya aktarılmasına nakl denir. Emir fiillerin vücûb manasında kullanılması, nehiy fiillerinin iltimas, irşat, dua, temenni, tehdit ve tahkir gibi manalarda kullanılması ve soru edatlarının inkâr, takrir, tazim, tahkir, taaccüp ve eşitlik manalarında kullanılması gibi.

14-Kinâye: Bir sözü, gerçek manasına da gelebilecek şekilde, onun dışında başka bir manada kullanma sanatıdır.

15-İtbâ: Sonradan gelen kelimenin son harekesine uymak anlamına gelmektedir. الْحَمْدُ لِلَّهِ nin " الْحَمْدُ لِلَّهِ " şeklinde okunması gibi.

16-Müsellesât: İlk veya orta harflerinden birinin fetha, kesre ve zamme okunması sonunda aynı harf ve tertibe sahip olmalarıyla beraber müfret, tesniye ve cemilikleri de nazarı itibara alınmaksızın bu kelimelerden muhtelif anlamlar çıkmasına müsellesat denir.

1. FİLOLOJİK AÇIDAN MÜSELLES KELİMELER

1.1. MÜSELLES KAVRAMI VE TÜRLERİ

1.1.1. Sözlük Ve Terim Anlamı

Sözlükte, "bir şeyin veya bir hissenin üçte birini almak; kendisini katmak suretiyle iki kişiyi üçe çıkarmak" manalarındaki "ثَلَاث" kökünün "tef'îl" kalıbından türeyen müselles kelimesi, "üçe çıkarılmış, üç özellik taşıyan bir hale getirilmiş, pişerek üçte biri kalan yemek" anlamına gelir. Yine üçlenmiş / üçlü (şey), üç taraflı (yer), üç katlı (ip), üç harekeyle okunabilen (harf), üç köşeli (geometrik şekil, üçgen) gibi anlamlara da gelmektedir.¹⁶ "Müselles" kavramı ve aynı kökten türeyen "sülûs, sülâs, sâlis, sülâsî, sülâsâ, sâlûs, meslûs, teslis" gibi türevleri, çeşitli bilim dallarına göre farklı anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin "müselles" kelimesi matematikte üçgen anlamında kullanılırken, "teslîs" kelimesi, Hristiyan tanrı inancını betimlemede, Allah-Hz. İsa ve Ruhü'l-Kuds anlamında üçlemeli "teslîs akîdesi"ni belirtmede kullanılmıştır. Bu kavramın dilbilimdeki anlamı ise oldukça farklıdır.¹⁷

Terim olarak "müselles" kavramı dil bilimciler tarafından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Dilbilim tarihinde "müselles" kavramını ilk defa kullanan ve bu alanda günümüze ulaşmış en eski eserin sahibi Kutrub (ö. 210/825 civarı) müsellesi şöyle tanımlar: "*Yazılışı her ne kadar tek bir kelime gibi görünse de, aslında üç ayrı anlam taşıyan isimlerdir*"¹⁸

Kutrub'tan sonra müselles ile ilgili çok önemli bir eseri kaleme alan Batalyevsî (ö.521/1127) ise müselles kavramının kapsamını biraz daha genişleterek şöyle tanımlamıştır:

" Aynı harf, vezin ve tertibe sahip olmakla beraber kelimenin ilk (fâu'l-fîil) veya ikinci harflerinin ('aynu'l-fîil) birtakım hareke değişikliği neticesinde veya bu iki harfin fetha olan harekesinin kesra ve damme olarak değişimi sebebiyle

¹⁶ **Tâcu'l-'Arûs**, "ث-ل-ث", Matba'atu'l-hukümeti'l-Kuveyt, Küveyt 2004; **Lisânu'l-'Arab**, "ث-ل-ث", Dâru Sâdir, Beyrut 1993; **Esâsu'l-Belâge**, "ث-ل-ث", Dâru 'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 1997; İsmail Durmuş, Muharrem Çelebi, "Müselles", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, c.32, s.84.

¹⁷ Yakup Civelek, "Arap Dilinde Üçlemeli/Müselles Kelimelere Dilbilimsel Bir Yaklaşım" **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, c. 16, S. 3, 2003, s. 365-371.

¹⁸ Ebû Alî Kutrub Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed, **Müsellesâtü Kutrub**, Rıza es-Süveysî (thk.), ed-Dâru'l-'arabiyye li'l-kuttâb, Tunus 1978, s. 13.

kelimelerin anlam değişmesine uğrayarak bazen muhtelif bazen de aynı manalarda kullanılan kelimelerdir."¹⁹

Yukarıda verilen tanımlardan da anlaşılacağı gibi müselles kelimeler, kök harfleri ve tertibi aynı olup irap harekesi dışında üç farklı okunuş biçimi olan kelimelerdir. Bu fonetik farklılık kimi kelimelerde anlam değişikliğine neden olsa de kimilerinde herhangi bir değişikliğe yol açmaz.

Daha çok Arap diline has bir olgu kabul edilen müselles kavramı, modern dilbilimde morfoloji (sarf) dalında da ele alınmakla birlikte, daha çok görevsel sesbilim (fonoloji) dalında İncelenmektedir. İnsan dilinin seslerini çeşitli fiziksel nitelikleriyle değil, yalnızca dil denilen dizge içerisinde, yükledikleri görevler açısından inceleyen dala, alana görevsel sesbilim denir. Dolayısıyla görevsel sesbilim, seslerin görev ve sıralanışlarıyla ilgilenir. Görevsel sesbilim, Trubetzkoy'a göre dil yapısında yalnızca belli bir görev yapan sesle ilgilenir. Sesbirim (Fhoneme) terimi Prag Okulunca "anlam ayırıcı öge" olarak benimsenir.²⁰

1.2. Müselles Olgusu Ve Ortaya Çıkış Nedenleri

Giriş bölümünde "Arapçanın gelişimini sağlayan iç faktörler" başlığı altında işaret edildiği gibi "müsellesler", Arapçaya lafız ve anlam zenginliği, anlatım rahatlığı, muamma ve lugazlı ifade kullanma imkânı kazandırmış, kelime dağarcığının genişlemesinde çok önemli katkılar sağlamıştır.

Müsellesler, Arapçanın sarf dalıyla ilgili olduğu kadar, dilbilim içerisinde değerlendirilmesi gereken bir kavramdır. Hangi alan içinde değerlendirilsin müsellesten, hareketlerin değişmeyle kalıplarda olan farklılıkları da göz önünde tutarak anlamların belirlenmesi ve açıklanması amaçlanmaktadır. Bu nedenle, konunun boyutları bakımından aralarında farklılık olsa bile, delillendirme ve yorumlamada dilbilim ve sarf aynı doğrultuda hareket etmektedir. Prensip olarak sözlüğün geniş olması doğaldır. Aksi takdirde bu ismi alması mümkün olmazdı.²¹

Müselles kelimelerin dilde ne zaman ve hangi sebeple ortaya çıktığı kesin olarak bilenmemekle birlikte dilbilimciler, bu konuda birtakım varsayımlarda bulunmuşlardır. Müsellesât'ın ortaya çıkış sebebini Arapçanın hareketlerden

¹⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî, **el-Müselles, Salâh** Mehdî el-Fertûsî (thk.), Dâru'r-Raşîd li'n-Naşr, Bağdad 1981, c.1, s. 298; Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, **ed-Dureru'l-Mubessese fi'l- Ğureri'l-Müsellese**, Süleyman b. İbrahim, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Baz, Mekke 2000, s. 107.

²⁰ Civelek, 2003, s. 365;

²¹ Civelek, 2003, s. 367.

soyutlanmış olmasına bağlamak ilk bakışta makul görünse de dilbilimcilerce bu iddia doğru bir varsayım olarak telakki edilmemiştir. Çünkü bu usul şayet harakesizlikten doğmuş olsaydı bunun birçok kelimedede göze çarpması gerekirdi. Hâlbuki müselles denilebilecek kelimeler sınırlı sayıdadır. Kaldı ki Arapça nakle dayanan bir dildir. Dolayısıyla üçlü olarak okunabilen kelimeler Araplarca öyle telaffuz edilmiş ve yine o şekilde aktarılmıştır. Nitekim Arapçada bazı kelimeler, üçten fazla okunuşları olmasına rağmen anlamlarında hiçbir değişiklik söz konusu olmadığı görülür. Örneğin الأصبع (parmak)²² kelimesinin on, أف (öf)²³ kelimesinin ise yirmiden fazla okunuş şekli bulunmaktadır. Sonuç itibari ile müselles olarak okunan kelimelerin nakle dayalı olarak bize intikal ettiğini kabul etmek gerekir.

Müsellesleri Arap dilinin problemlerinden kabul eden bazı eleştirmenlerin bu lafızların Arapçada bulunmasının dilin anlaşılmasını zorlaştırdığını ileri sürmeleri ve aynı harflerden oluşan kelimenin çeşitli anlamlar taşımasını dilin eksikliği olarak görmeleri, kabul edilir bir anlayış değildir. Bu iddianın aksine müselles kelimelerin varlığı, bir yandan Arapçanın kelime hazinesinin gelişmesine katkıda bulunurken öbür taraftan edebi sanatların estetik bir boyut kazanmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca müselles bir kelime her ne kadar aynı harflere sahip ise de onun nasıl ve ne şekilde telaffuz edileceği ve hangi anlama geldiğini ortaya koyacak diğer unsurlar ve karineler bulunmaktadır. Örneğin müselles olan هَوْلَاء الصغار (kesreli) terkinde صغار (zammeli) veya صغار (fethalı) şeklinde okumak mümkün değildir.²⁴

Dilbilime dair önemli bir eseri bulunan Hüseyin Küçükkalay "Müsellesât"ın doğuşuyla ilgili kanaatini şöyle dile getirir:

"Arap halkının kabile hayatı yaşamış olmalarının, bu hususiyetin doğmasında yardımcı olabileceğini sanmıyoruz. Kanaatimizce bu lâfızlar, dilin doğuşundan uzun bir müddet sonra hayat bulmuştur. Zira, bu üçlü şekle bir kısım kelimelerin müfret hallerinde rastlıyoruz. Mesela ثبات kelimesi müfretliğini kaybetmeden şekil hareke olarak muhtelif manalara sahip olabiliyor. Bununla beraber, bir kısım kelimelerin bu hareke değişikliği sebebiyle, müfret ve cemi sığalarına girebileceği de müşahede edilmektedir. Yine صغار kelimesi üç çeşit harekeyi

²² Tâcu'l-'Arûs, "ص-ب-ع", 2004; Lisânu'l-'Arab, "ص-ب-ع", 1993.

²³ Tâcu'l-'Arûs, "أ-ف-ف", 2004; Lisânu'l-'Arab, "أ-ف-ف", 1993.

²⁴ Civelek, 2003, s. 365-371; Küçükkalay, 1969, s. 242.

*mütehammil bir vaziyete ulaşabilmek için, müfret ve cemi sığılarıyla karşımıza çıkmaktadır."*²⁵

Dilbilimcilerin müselles kelimelerin ortaya çıkışıyla ilgili diğer görüşleri şöyledir:²⁶

1-Her kabile birbirinden bağımsız olarak kök harfleri aynı olan kelimeleri farklı telaffuz etmiş ve bunun neticesinde müselles kelimeler ortaya çıkmıştır. Örneğin **سَم** kelimesi "zehir" ve "delik" diye iki farklı anlamda kullanılmasına karşın her iki durumda da ilk harfi müselles (üçlü hareke) ile okunmuştur.²⁷

2-Müselles kelimeler, bazen farklı kök kelimelerden olmasına rağmen türetildikten sonra müselles hale gelmişlerdir. Örneğin **مَلَح** kelimesinin "mîm" harfi fethalı okunduğunda **لَح** (parıldamak)²⁸ fiilinden ism-i mekân, **مَلَح** zammeli okunduğunda **مَلَحٌ** (güzel, yakışıklı olmak)²⁹ kökünden sıfat-ı müşebbehe, **مَلَح** kesreli okunduğunda ise **مَلِيح** (güzel, yakışıklı) kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır.³⁰

3-Bazı kelimelerin kökleri aynı olmakla birlikte sarf kuralı gereği birbirinden farklı hareke almaları sonucunda müselles olmuşlardır. Buna **مَشَق** kelimesi örnek verilebilir. Bu kelime, **مَشَقٌ** (vurmak, çıkarmak, yırtmak, taramak) fetha ile okunduğunda mastar, **مَشَقٌ** (kırmızı çamur) kesreli olduğunda isim, **مَشَقٌ** (ince yapılı kişiler) zamme ile okunduğunda **أَمْشَقٌ** (ince yapılı) sıfat-ı müşebbehenin çoğulu olarak kullanılmaktadır.³¹

1.3. Türleri

Müselles kelimeler, çeşitli açılardan farklı gruplarda değerlendirilmektedir. Müsellesler, aynı anlamda kullanılıp kullanılmadığı ile hangi kelime türüne girdiği bakımından iki başlık altında incelenebilir. Burada her iki gruba giren müsellesler örnekler eşliğinde ele alınacaktır.

²⁵ Küçükcalay, 1969, s. 242.

²⁶ Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Feth el-Bel'î, **el-Müselles Zü'l-Ma'Na'l-Vâhid**, Merkezu'l-mahtûtât ve't-türâs ve'l-vesâik, Kuveyt trs., Fîrûzâbâdî, (Muhakkikin önsözü) 2000, s. 111; İbn Sîd el-Batalyevsî, (Muhakkikin önsözü), 1981, c.1, s. 298

²⁷ **Tâcu'l-'Arûs**, "س-م-م", 2004; **Lisânu'l-'Arab**, "س-م-م", 1993.

²⁸ **Tâcu'l-'Arûs**, "ل-ل-ح", 2004.

²⁹ **Lisânu'l-'Arab**, "م-ل-ح", 1993.

³⁰ İbn Sîd el-Batalyevsî, 1981, c.1, s. 527.

³¹ **Tâcu'l-'Arûs**, "م-ش-ق", 2004; İbn Sîd el-Batalyevsî, 1981, c.1, s. 524.

Burada müselles kavramıyla ilgili dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus da müselles kelimelerin harf sayısı ile taşıdığı anlamla ilgili yanılıdır. Kutrub'un eserinde derlediği çoğu kelimelerin üç harfli olması ve bunların farklı anlamlarda kullanılan örneklerden oluşuyor olması böyle bir yanılığın doğmasına sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Yine Kutrub'un kitabındaki örneklerden hareketle bazı dilciler de yanlış olarak, müselles lafızlardaki hareke değişikliğinin sadece birinci ve ikinci harflerde (fâu'l-kelimi veya aynu'l-kelime) olacağı kanaatine sahip olmuşlardır. Halbuki ileride verilecek örneklerden de anlaşılacağı üzere farklı anlamlarda kullanılan müsellesler olduğu gibi aynı anlamlı müsellesler de mevcuttur. Yine hareke değişikliğinin sadece ilk ve ikinci harflerde değil, üçüncü ve dördüncü harflerde de gerçekleştiği görülecektir.³²

1.3.1. Kelime Türü Bakımından Müsellesler

1.3.1.1. İsim Olan Müsellesler

Bu grupta incelenen müsellesler her üç durumda da isimdir. Bunların anlamları değişebileceği gibi aynı anlama da gelebilir. Birinci kısım müselleslere **أمر** kelimesi örnek olarak verilebilir. Bu kelime, Hemzesinin aldığı harekeye göre farklı anlamlarda kullanılmasına rağmen her üç durumda da isim olarak kullanılmaktadır. Bu kelime, "أمر" fetha ile okunduğunda, "emretmek"³³, çoğaltmak³⁴ ve durum³⁵ anlamına gelirken, "إمر" şeklinde kesre ile telaffuz edildiğinde, "şaşılacak şey"³⁶ anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime "أمر" zammeli olduğunda ise ism-i fail mübalağası olan **أمر** (çok emreden) kelimesinin çoğuludur. Zira **فَعُول** kalıbının çoğulu hem **فَعُل** hem de **فُعُل** şeklinde gelmektedir. Örneğin **رَسُول** kelimesinin çoğulu olarak **رُسُل** ve **رُسُل** geldiği gibi.³⁷

Harekelerin değişmesiyle anlamı değişmeyen isim türü müsellese de **أَلْوَة/أَلْوَة/أَلْوَة** (yemin), **أَجَاج/أَجَاج/أَجَاج** (perde), **أَتَاوِي/أَتَاوِي/أَتَاوِي** (yabancı) kelimeleri örnek verilebilir. Bu kelimelerin ilk harfleri üç harekeyle okunabildiği halde her üç durumda anlamlarında bir farklılık meydana gelmez.³⁸

Bazı isim müselleslerde harekelerin değişmesiyle birlikte med harfleri de değişir. Bu tür müselleslere de şunlar örnek verilebilir:

³² Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî, **İkmâlu'l-İ'âm bi Teslisi'l-Kelâm**, Sa'd b. Hamdan el-Gâmidî (thk.), (Tahkik edenin önsözü), Mektebetu'l-Medenî, Cidde 1984, c.1, s. 45.

³³ A'raf; 7/28. (وإِذَا فَعَلُوا فَاجْتَنُّوا قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا...)

³⁴ İsrâ; 17/16. (وإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا...)

³⁵ Kehf; 18/16. (...وَيُهَيِّئُ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا...)

³⁶ Kehf; 18/71. (لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِمْرًا)

³⁷ İbn Sîd el-Batalyevsî, 1981, c.1, s. 312-314

³⁸ İbn Sîd el-Batalyevsî, 1981, c.1, s. 303-304.

1. شَبَاب (gençlik), شَبِيب (atın sevinçten iki ayağını kaldırması), شَبُوب (atış yakılmasında kullanılan şey; yaşlı yaban öküzü). 2. شَرَاب (içecek), شَرِيب (içilebilir şey, içki arkadaşı), شَرُوب (çok içen-ayyaş). 3. فَخَّار (iftihar etmek), فُخُور (çok iftihar eden; memesi büyük, sütü az hayvan) فُخِير (çok iftihar eden; iftihar etmede mağlup olan).³⁹

1.3.1.2. Fiil Olan Müselleler

Fiil olan müselleler yalnız "mâzi" ve "muzâri"de söz konusu olmaktadır. Mücerret olan mâzî ve muzârinin aynü'l-fiili (orta harfi)inin aldığı üç harekeyle teslis oluşur. Her iki fiilin "aynı anlamda" ve "farklı anlamda" kullanılan müselleler olmak üzere iki türü vardır. Konunun daha iyi anlaşılması için birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

a. Mâzî Müselleler

1. سَبَّطُ/سَبَّطُ/سَبَّطُ (Süpürmek; saç taramak; saç uzamak; yağmur yağmak)⁴⁰
2. صَرَمَ/صَرَمَ/صَرَمَ (Bir şeyi kesmek; terk etmek; azmetmek; kadın memesiz olmak)⁴¹
3. عَبَدَ/عَبَدَ/عَبَدَ (Zelil olmak; itaat etmek; kızmak; kibirlenmek; mabût olmak)⁴²
4. فَرَجَ/فَرَجَ/فَرَجَ (Gidermek; genişletmek; parmakları bitişik olmamak; korkmak)⁴³
5. قَطَعَ/قَطَعَ/قَطَعَ (Kesmek, kesilmek; geçmek; derlemek; yenmek; dili tutulmak)⁴⁴
6. مَلَأَ/مَلَأَ/مَلَأَ (Doldurmak; hızlıca çekmek; doymak; ihtiyaç duymamak)⁴⁵

B. Muzari Olan Müselleler

1. يَأْدَبُ/يَأْدَبُ/يَأْدَبُ (yemeğe davet etmek; edepli olmak; ilim-edebi tahsil etmek)⁴⁶

³⁹ İbn Mâlik, 1984, c. 2 s. 324-325, 417, 457.

⁴⁰ İbn Mâlik, 1984, c. 2 s. 291-292; *Tâcu'l-'Arûs*, "س-ب-ط", 2004; *Lisânu'l-'Arab*, "س-ب-ط", 1993.

⁴¹ İbn Mâlik, 1984, c. 2 s. 362; *Tâcu'l-'Arûs*, "ص-ر-م", 2004; *Lisânu'l-'Arab*, "ص-ر-م", 1993.

⁴² İbn Mâlik, 1984, c. 2 s. 403; ; *Tâcu'l-'Arûs*, "ع-ب-د", 2004; *Lisânu'l-'Arab*, "ع-ب-د", 1993.

⁴³ İbn Mâlik, 1984, c. 2 s. 476; *Tâcu'l-'Arûs*, "ف-ر-ج", 2004; *Lisânu'l-'Arab*, "ف-ر-ج", 1993

⁴⁴ İbn Mâlik, 1984, c. 2 s. 521. *Tâcu'l-'Arûs*, "ق-ط-ع", 2004

⁴⁵ İbn Mâlik, 1984, c. 2 s. 668-669; *Tâcu'l-'Arûs*, "م-ل-ء", 2004.

⁴⁶ İbn Mâlik, 1984, c. 2 s. 761; *Tâcu'l-'Arûs*, "أ-د-ب", 2004; *Lisânu'l-'Arab*, "أ-د-ب", 1993.

2. **يَبِضُّ / يَبِضُّ / يَبِضُّ** (ince derili olmak; su azar azar akmak; incelikte üstün gelmek)⁴⁷

3. **يَجْفُلُ / يَجْفُلُ / يَجْفُلُ** (Saç karışık olmak; fil pislemek; gitmek; çekmek)⁴⁸

4. **يَخْدُقُ / يَخْدُقُ / يَخْدُقُ** (İşte mahir olmak; kesmek; dilin (acı vb.) yanması)⁴⁹

5. **يَحَلُّ / يَحَلُّ / يَحَلُّ** (Dizlerde ağrı olmak; konaklamak; çözmek; helal olmak)⁵⁰

6. **يَبْرُقُ / يَبْرُقُ / يَبْرُقُ** (Mavi gözlü olmak; berrak olmak; mızrak atmak; kuş pislemek)

1.3.1.3. Hem Fiil Hem de İsim Olan Müselleler

Bu tür müselleler hem isim hem fiil olarak kullanıldığında üç hareke alabilen müsellelerdir. Bunlardan biri mâzî fiil diğeri isim iki kelime olabilir veya ikisi fiil diğeri isim şeklinde üç kelime olabilir.

Örnek 1:

1. **İsim:** **العَجَز** (Acizlik, güçsüzlük); **العَجَز** (Kalça; arka); **العَجَز** (Kalçadan hasta olan)

2. **Fiil:** **عَجَزَ** (Aciz olmak); **عَجَزَ** (Kalçadan hasta olmak); **عَجَزَ** (Hayvan çiftleşmemek)⁵¹

Örnek 2:

1. **İsim:** **لَحِم** (Et; kaynak yapmak); **لَحِم** (şişman; etçil); **لَحِم** (Kaynaklar-lehimler)

2. **Fiil:** **لَحِمَ** (Öldürmek; et yedirmek); **لَحِمَ** (Meydana gelmek; canı et çekmek; gıybet yapmak); **لَحِمَ** (Etili olmak)⁵²

1.3.1.4. Harf Olan Müselleler

Bu kısım müselleler çok azdır. Genelde biri harf, diğeri ikisi ise fiil olarak gelir. Bazen bunun aksi de olabilmektedir. Bu tür müsellelere **عَانَ يَعِينُ** ile **عَانَ يَعُونُ** fiillerinden türetilen **عَنَّ** ve **عُنَّ** emir kipleri ile cer harflerinden olan **عَنَّ** örnek

⁴⁷ İbn Mâlik. 1984, c. 2 s. 763; **Tâcu'l-'Arûs**, "ب-ض-ض", 2004; **Lisânu'l-'Arab**, "ب-ض-ض", 1993.

⁴⁸ İbn Mâlik. 1984, c. 2 s. 764; **Tâcu'l-'Arûs**, "ج-ف-ل", 2004; **Lisânu'l-'Arab**, "ج-ف-ل", 1993.

⁴⁹ İbn Mâlik. 1984, c. 2 s. 765; **Tâcu'l-'Arûs**, "ح-ذ-ق", 2004; **Lisânu'l-'Arab**, "ح-ذ-ق", 1993.

⁵⁰ İbn Mâlik. 1984, c. 2 s. 768; **Tâcu'l-'Arûs**, "ح-ل-ل", 2004; **Lisânu'l-'Arab**, "ح-ل-ل", 1993.

⁵¹ Mâlik. 1984, c. 2 s. 561.

⁵² Fîrûzâbâdî, 2000, s. 485, 528.

⁵² Küçükkalay, 1969, s. 243; Civelek, 2003, s. 365-371.

verilebilir. Yine bu tür müsellese مَنْ يَمُونُ fiilinin مَنْ emir kipi ile mevsul, istifham edatı olan مَنْ ve harf-i cerr olan مَنْ örnek vermek mümkündür.⁵³

1.3.2. Kullanıldığı Anlam Bakımından Müselleler

İbn Sîd el-Batalveysî (ö. 521/1127) ve İbn Mâlik (ö. 672/1274) gibi bazı dilcilerin müselle hakkındaki kitaplarının tertibi, anlamlara göre yapılmıştır. Bu tür eserlerde önce "aynı anlamlı müselle" kelimeler alfabetik olarak sıralanmış, sonraki bölümde de "ayrı anlamlı müsellelere" yer verilmiştir. Aynı anlamlı müsellelerin harfleri aynı olmakla beraber kalıpları farklı olabilir. Hareke değişikliği anlamda bir değişiklik yapmıyorsa buna المثلث المتفق المعانى (Aynı anlamlı müselleler) denir. Eğer lafzın değişmesi ile anlamda değişiklik oluşuyorsa bu tür müsellelere المثلث المختلف المعانى (Farklı anlamlı müselleler) denir.⁵⁴

1.3.2.1. Aynı Anlamda Kullanılan Müselleler

Aynı anlamlı müsellelerin en önemli özelliği kelime yapılarının aynı olup şekli birtakım farklılıklara sahip oluşudur. Dolayısıyla bu türden olan müselle bir kelime ya sadece isim veya sadece fiil olarak kullanılır. Bu tür teslisi olan kelimeler üçten fazla okunuş biçimine sahip olabilir. Örneğin اصبع (parmak) anlamındaki kelimesinin pek çok telaffuzu olmasına karşın anlamı değişmemektedir. Aynı anlamlı müselleler İbn Malik'in *İkmâl*'inde olduğu gibi alfabetik sıralanışla birlikte, birinci-ikinci ya da birinci-üçüncü harflerindeki teslîse göre de kendi arasında bir ayrıma tabi tutulmuştur.⁵⁵

A. İlk Harfinde Teslîs Olanlar

Bu tür müselleler sadece isimlerden oluşur. İbn Mâlik *İkmâl* adlı eserinde bu tür müsellelerden 83 adet kaydetmiştir.⁵⁶ Bunlardan bazıları aşağıda örnek olarak verilmiştir:

1. البَصْرَة / البَصْرَة / بالبَصْرَة (Basra şehri)
2. الطَّب / الطَّب / الطَّب (Tıp, tedavi olma)
3. الحَجْر / الحَجْر / الحَجْر (Yasaklama, haram)
4. الشَّرْب / الشَّرْب / الشَّرْب (İçmek)
5. المَكْت / المَكْت / المَكْت (Kalmak)
6. العُلُو / العُلُو / العُلُو (Yukarı, yüksek)⁵⁷

⁵⁵ Civelek, 2003, s. 365-371.

⁵⁶ İbn Mâlik. 1984, c. 1, s. 8-17.

B. İkinci Harfinde Teslîs Olanlar

Bu müselles türü hem isim hem fiillerden oluşur. İbn Mâlik, *İkmâlu'l-İ'lâm* adlı eserinde isim olanlardan **12**, fiillerden **61** adet zikretmiştir.⁵⁸

a. İsim Olanlar

1. التَّفَاوُت/ التَّفَاوُت/ التَّفَاوُت (Farklılık, uyumsuzluk)
2. المَأْرَبَةُ/ المَأْرَبَةُ/ المَأْرَبَةُ (İhtiyaç)
3. المَقْبِرَةُ/ المَقْبِرَةُ/ المَقْبِرَةُ (Mezarlık)
4. المَزْرَعَةُ/ المَزْرَعَةُ/ المَزْرَعَةُ (Tarla)
5. القَيْنُقَاع/ القَيْنُقَاع/ القَيْنُقَاع (Geçmişte Medine'de bulunan bir Yahudi kabilesi)
6. المَشْرِقَةُ/ المَشْرِقَةُ/ المَشْرِقَةُ (Güneşin doğduğu yer)⁵⁹

b. Fiil Olanlar

1. أَجِنَ/ أَجِنَ/ أَجِنَ (Suyun tadı acı olmak)
2. جَدِبَ/ جَدِبَ/ جَدِبَ (Yer verimsiz oldu)
3. حَصِنَ/ حَصِنَ/ حَصِنَ (Kadının kendini haramdan sakınması)
4. رَعَنَ/ رَعَنَ/ رَعَنَ (Aptallaşmak)
5. سَخِنَ/ سَخِنَ/ سَخِنَ (Su vb. ısınmak)
6. فَسَدَ/ فَسَدَ/ فَسَدَ (Bozulmak)⁶⁰

C. İlk ve Üçüncü Harfinde Teslis Olanlar

Bu tür müsellesler sadece isimlerde olur ve sayıları azdır. Bunlarda en az **9** okuma şekli vardır. Daha önce değinildiği gibi أف (öf!)⁶¹ kelimesinde ise **20**'nin üzerinde okuyuş biçimi bulunmaktadır.

İlk harf Üçüncü Harf

Zamme + Zamme, Fetha, Kesre

Fetha + Fetha, Zamme, Kesre

Kesre + Kesre, Fetha, Zamme

Örnek:

⁵⁷ İbn Mâlik. 1984, c. 1, s. 10,12,13,14,15.

⁵⁸ İbn Mâlik. 1984, c. 1, s. 20-27.

⁵⁹ İbn Mâlik. 1984, c. 1, s. 19.

⁶⁰ İbn Mâlik. 1984, c. 1, s. 19.

⁶¹ Tâcu'l-'Arûs, "أ-ف-ف", 2004; Lisânu'l-'Arab, "أ-ف-ف", 1993.

أَصْبَعُ / أُصْبِعُ / أُصْبِعُ

أَصْبَعُ / أُصْبِعُ / أُصْبِعُ

أَصْبَعُ / أُصْبِعُ / أُصْبِعُ

1.3.2.2. Farklı Anlamda Kullanılan Müsellesler

Arap dilinde "müselles" denildiğinde ilk olarak telaffuzunun değişmesiyle anlamı değişen müselles türü akla gelmektedir. Nitekim bu alanın lideri kabul edilen Kutrub da *el-Müselles* adlı eserinde sadece bu müselles türünü derlemiştir. Ancak yukarıda belirtildiği üzere sonraki dönemlerde telaffuzları değiştiği halde anlamları değişmeyen kelimeler de müselles başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu başlık altında ele alınacak müsellesler, Kutrub'un eserinde yer alan örnekler esas alınarak anlamları ile birlikte verilecektir.

Bu tür müselleslerde genelde sülasi kelimenin ilk harfinin harekesinde teslîs yapılır. Daha önce işaret edildiği gibi kelimenin, ikinci, üçüncü, dördüncü harfinde de teslîs olur. Ayrıca müsellesler, kelimenin sadece bir değil, ilk ve ikinci, ilk ve üçüncü harflerinde olduğu gibi, iki harfinin harekesinde de teslîs yapılabilir. Müselles kelimelerin tertibinde önce fetha, sonra kesre ve en sonra zamme harekeli lafızlar belirtilir.⁶² Kutrub'un eserindeki tertip baz alınarak böyle bir gelenek oluşmuştur.

Farklı anlamda kullanılan müsellesler sayıca aynı anlamda kullanılanlara oranla çok daha fazladır. Nitekim İbn Mâlik birinci türden **2131** örnek verirken ikinci türden sadece **201** örnek aktarabilmiştir.⁶³ Bu nedenle bizler burada konunun hem iyi anlaşılması hem de günümüze ulaşmış en eski eser olan Kutrub'un *el-Müselles*'indeki müselles kelimeleri tercümelemleri ile birlikte vermekle yetineceğiz.

ÖRNEKLER

1. الأُمَّة (Yaralama, kasetme); الإِئْمَةُ (Nimet, bolluk); الأُمَّة (Millet, topluluk, din, zaman, boy, yüz, anne)⁶⁴
2. الجِدَّة (Dede, nasip, büyüklük); الجِدَّة (Ciddilik, çabalamak); الجِدَّة (Taraf, yön, bir şeyin tarafı)⁶⁵

⁶² Civelek, 2003, s. 365-371.

⁶³ İbn Mâlik. (Tahkik edenin önsözü) 1984, c. 1, s. 107.

⁶⁴ İbn Mâlik, 1984, c. 1, s. 44-45.

⁶⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed İbnu's-Sîd el- Batalyevsî, **el-Müselles** (Thk) Salâh Mehdî el-Fertûsî, Dâru'r-reşîd, Bağdat 1981, c.1.s. 395-397; İbn Mâlik, 1984, c. 1, s. 289. İbrahim

3. الجَمَام (Atın binilmeden saliverilmesi); الجَمَام (Suyun toplanıp çoğalması); الجَمَام (Dolan kabın taşıyan kısmı)⁶⁶
4. الجَنَّة (Bahçe); الجِنَّة (Delilik, cin); الجَنَّة (Kalkan vb.)⁶⁷
5. الجَوَار (Gemiler, dipsiz su); الجَوَار (Civar, komşuluk); الجَوَار (Feryat-figan)⁶⁸
6. الحُجْر (Kucak, bağır); الحِجْر (Kabe duvarı, akıl); الحِجْر (Cahiliye şairi İmrülkays'in babasının adı)⁶⁹
7. الحِرَّة (Ak ve kara taşlarla dolu yer, zifiri karanlık, küçük sivilce); الحِرَّة (Şiddetli sıcaklık); الحِرَّة (Hür kadın)⁷⁰
8. الحَلْم (Uysal); الحَلْم (Akıl, ihtimal); الحَلْم (Rüya)⁷¹
9. الحَمَام (Güvercin); الحِمَام (Ölüm); الحَمَام (Araplarda erkek adı)⁷²
10. الحَرْق (Geniş çöl, delik, yarmak); الحَرْق (Çok cömert); الحَرْق (Ahmaklık, becerisizlik)⁷³
11. الدَّعْوَة (Davet etmek, sormak, ibadet etmek, zikretmek, göndermek); الدَّعْوَة (Nesebinden olmadığını iddia etmek); الدَّعْوَة (Düğün yemeği daveti, yemeye-içmeye davet)⁷⁴
12. الرِّقَاق (Yumuşak topraklı yer, düz arazi); الرِّقَاق (İnce olanlar, yumuşamış topraklar); الرِّقَاق (Yufka, lavaş)⁷⁵
13. السَّبْت (Cumartesi); السَّبْت (Terlik, ayakkabı, inek derisi); السَّبْت (Bir bitki türü)⁷⁶

Maklâtî, **Şerhu müsellesâti Kutrub**, Matbaatu hevme, Buira/Cezair 1998, s.41-42; Ammâr Humeysî, **Şerhu Nazmi Müselles Kutrub**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005, s.33.

⁶⁶ İbn Mâlik, 1984, c. 1, s.122

⁶⁷ Batalyevsî, 1981, c.1.s.417-418; İbn Mâlik, 1984, c. 1, s. 312; Hişâm b. Muhammed Haycer el-Hasenî, **Erba'U Resâil Fî Şerhi Müsellesi Kutrub**, Dâru'r-reşâdi'l-hadis, Dâru'l-Beydâ/Tunus 2010, s.20.

⁶⁸ İbn Mâlik, 1984, c. 1, s. 314; Maklâtî,1998 s.43-44 ve 71; Humeysî, 2005, s.33.

⁶⁹ Batalyevsî,1981, c.1, s. 437-439; İbn Mâlik, 1984, c. 1, s.324-325; 1998, s.64; Humeysî, 2005, s.30.

⁷⁰ İbn Mâlik, 1984, c. 1, s.198.

⁷¹ Batalyevsî,1981, c.1, s. 453-454 ve 473-474; İbn Mâlik, 1984, c. 1, s. 348; Hasenî, 2010, s.23; Maklâtî, 1998, s.20-21; Humeysî, 2005, s.18.

⁷² Batalyevsî,1981, c.1, s. 469-470; İbn Mâlik, 1984, c. 1, s. 352-353; Hasenî, 2010, s.21; Maklâtî, 1998, s.46-47; Humeysî,2005, s.36.

⁷³ İbn Mâlik, 1984, c. 1, s.183.

⁷⁴ Batalyevsî,1981, c.2, s.13; İbn Mâlik, 1984, c. 1, s.404-405; Hasenî, 2010, s.25; el-Bel'î, el-Müselles zü'lma'na'l-vâhid., s.35; Maklâtî, Şerhu müsellesâti Kutrub, s.25-27 ve 64; Humeysî, Humeysî, 2005, s.21.

⁷⁵ Batalyevsî, 1981, c.2, s.59; İbn Mâlik, 1984, c. 1, s. 446; Maklâtî, 1998, s.53; Humeysî, 2005, s.39.

⁷⁶ Maklâtî,1998, s.22-23 ve 65; Humeysî, 2005, s.19.

14. السَّقَط (Yanılmak, erdemsizlik); السِّفْط (Kuş kanadı, bulutun bir tarafı); السَّقْط (Düşük çocuk, olgunlaşmamış meyve)⁷⁷
15. السَّلَام (barış, esenlik, selam); السِّلَام (ince ve yuvarlak taş.); السَّلَام (el ve ayaklarda bulunan atar damar)⁷⁸
16. السَّهَام (bunaltıcı sıcaklık); السِّهَام (Oklar); السَّلَام (değişiklik, yakıcı güneş ışığı)⁷⁹
17. الشَّرْب (İçmede toplananlar); الشَّرْب (Sudan düşen pay); الشَّرْب (İçme eylemi)⁸⁰
18. الشُّكْل (Benzer, form, kalıp, biçim, durum, dizayn, taslak); الشُّكْل (Naz, cilve); الشُّكْل (Kızıl-beyaz gözlü, bukağılar, ayak zincirleri)⁸¹
19. الصَّرَّة (topluluk, çılgılık, keder); الصَّرَّة (soğuk, soğuk gece.); الصَّرَّة (cüzdandan, para kesesi)⁸²
20. الصِّل (kılıç ve diğer metallerin çıkarmış olduğu sesler); الصِّل (tehlikeli bir yılan türü, dâhi, zeki.); الصِّل (kap, su taşı)⁸³
21. الطَّلَا (Ceylan yavrusu); الطَّلَا (Katı içecek); الطَّلَا (Boyunlar)⁸⁴
22. العُرْف (Güzel koku, at teri); العُرْف (Sabır); العُرْف (örf, adet, gelenek)⁸⁵
23. عَمَرَ (Bir yer insanlarla dolmak); عَمِرَ (Uzun ömürlü olmak); عَمَرَ (Bayındır olmak)
24. العَمْر (çok su, karanlık gece, cömert); العِمْر (haset, susuzluk); العَمْر (cahil ve deneyimsiz kimse)⁸⁶
25. القَسْط (zulüm); القَسْط (adalet); القَسْط (ud kokusu, buhur)⁸⁷

⁷⁷ İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.307.

⁷⁸ Maklâtî, 1998, s.15; Hasenî, 2010, s.28; Humeysî, 2005, s.15.

⁷⁹ Batalyevsî, 1981, c.2, s. 428-429; İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.35; Hasenî, 2010, s.29; Maklâtî, 1998, s.24-25; Humeysî, 2005, s.20.

⁸⁰ İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.330; el-Hasenî, 2010, s. 32;

⁸¹ İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.344-345; Hasenî, 2010, s. 33;

⁸² Batalyevsî, 1981, c.2, s. 229; İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.76; Maklâtî, 1998, s.35-36; Humeysî, 2005, s.31.

⁸³ Batalyevsî, 1981, c.2, s. 227; İbn Mâlik, 1984, c. 2, s. 83; Maklâtî, 1998, s.55-56; Humeysî, 2005, s.41.

⁸⁴ İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.395; Hasenî, 2010, s. 36.

⁸⁵ Batalyevsî, 1981, c.2, s. 283-284 ve 296-299; İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.138; Maklâtî, 1998, s.40; Humeysî, 2005, s.26; Hasan Kuveydir el-Halîfî, *Neylu'l-Ereb Fî Müsellesâti'l-Arab*, el-Matbaatu'l-kubra'l-müniriyye, Bulak 1301. s.100.

⁸⁶ Batalyevsî, 1981, c.2, s. 315-316 ve 320; İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.185; el-Bel'î, Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Feth, , *el-Müselles Zü'l-Ma'Na'l-Vâhid*, Merkezi'l-mahtûtât ve't-türâs ve'l-vesâik, Kuveyt trs. el-Bel'î, s.38; Maklâtî, 1998, s.12; Humeysî, 2005, s.14.

⁸⁷ Batalyevsî, 1981, c.2, s. 375-376; İbn Mâlik, 1984, c. 2, s. 226-227; Maklâtî, 1998, s.38-39; Humeysî, 2005, s.23.

26. القَمَّة (Aslanın artığı, topluluk, süpürmek, hayvanın çiftleşmesi); القَمَّة (Öküzün başı, her şeyin zirvesi); القَمَّة (Çöplük)⁸⁸
27. الكَلَا (Ot, çayır); الكِلَا (Korumak); الكُلَا (Böbrekler)⁸⁹
28. الكلام (Söz, konuşmak); الكِلَام (Yara); الكَلَام (Taşlı yer)⁹⁰
29. اللِّحَا (İsrar, inat, tartışma); اللِّحَا (Sakallar); اللِّحَا (Sakalın altındaki kemik, ağaç kabuğu)⁹¹
30. اللِّمَّة (Delilik, toplamak, korku, yaklaşmak, nazar etme, lokmayı yemeye hazırlama); اللِّمَّة (kulak yumuşağından aşağıya sarkan saç); اللِّمَّة (topluluk, insan topluluğu)⁹²
31. المَسْنَك (Deri); المَسْنَك (misk, koku); المَسْنَك (cimrilik, kuvvet, insanı geçindirecek kadar olan gıda, yiyecek)⁹³
32. المَلَا (Geniş çöl, zaman dilimi); المِلَا (Dolu şeyler); المَلَا (Bohça)⁹⁴

2. MÜSELLES KELİMELER HAKKINDA YAZILAN ESERLER VE MÜELLİFLERİ

Müselles lafızlar hicri üçüncü asırdan itibaren genellikle mensur ifadelerle eserlerde derlenirken, daha sonraki dönemlerde bunlar manzum ifadelerle de yer almıştır. Gerçekte müsellesler, ilk dönemlerde küçük nesir parçaları gibi dar bir alanda kullanılmaktaydı. Daha sonraki dönemlerde bu alan hayli genişledi ve sonraki dilciler peş peşe beyit kümeleri halindeki manzum ifadelerinde müselles kelimeler kullandılar. Her küme müselles bir kelimeyi içeren iki beyitten oluşmaktaydı. Bu yöntem daha çok öğretim ve ezberlemeyi kolaylaştırmak gibi amaçlarla kullanılmıştır. Mensur müselles yazarları, günümüz sözlüklerinde görüldüğü gibi müselles kelimeleri zorunlu olarak alfabetik sıralamaya koyma ihtiyacı hissetmemişlerdir. Kutrub'un yaptığı gibi bazı klasik dönem dilcileri, seçtikleri müselles kelimeleri alfabetik sıralamaya dikkat etmeden mensur olarak kaydetmişlerdir. Ancak el-Varrâk (685/1225) gibi müsellesleri manzum şekilde sıralayan bazı dilciler de alfabetik tertibe dikkat etmişlerdir. İki beyitten oluşan her manzume kümesinin ilk beytinde müselles kelimeyi alfabetik olarak

⁸⁸ İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.533; Hasenî,2010, s. 41.

⁸⁹ İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.551; Hasenî,2010,s. 43.

⁹⁰ Batalyevsî,1981, c.2, s. 221; İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.267; Maklâtî, 1998, s.16; Humeysî, 2005, s.16.

⁹¹ İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.562; Hasenî, 2010, s. 44.

⁹² Batalyevsî,1981, c.2, s. 138-139; İbn Mâlik, 1984, c. 2, s.284; Maklâtî, 1998, s.48; Humeysî, 2005, s.28; Halîlî, 1301, s.102.

Batalyevsî,1981, c.2, s. 149; İbn Mâlik, 1984, c. 2, s. 349; Maklâtî, 1998, s.49-50; Humeysî, 2005, s.29.

⁹⁴ Hasenî, 2010,s. 48.

sıralamışlardır. Daha sonra genişçe ele alacağımız İbn Mâlik (672/1273) gibi bazı manzum müselles yazarları müselleleri; anlamları bir veya ayrı, ilk harfî üçlü, ikinci harfî üçlü, ilk ve üçüncüsü üçlü gibi çeşitli bölümlere ayırmış ve her bölümü kendi içinde alfabetik olarak düzenlemiştir. es-Sabbân (1206/1791), el-Halîlî (1262/1845) gibi sonraki dilcilerin bir kısmı İbn Mâlik'in bu tertibine uymuşlar. Ancak onlar sadece kelimenin ilk harfinde değil ikinci ve üçüncü harflerinde de alfabetik sıralamaya dikkat etmişlerdir. Böylece aranan müselles kelimeye ve onun anlamına kolayca ulaşabilmek mümkün olmuştur.⁹⁵

2.1. MÜSELLES KELİMELERE DAİR YAZILAN ESERLER

2.1.1. İlk Telif Edilen Müselles Kitabı

Müsellese dair altmıştan fazla eser yazılmıştır.⁹⁶ Ancak bu alanda ilk eserin hangisi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte çoğu kaynaklarda müselleslerle ilgili ilk eserin Kutrub'a ait olduğu anlatılmaktadır.⁹⁷ Ne var ki bu konuda henüz ikna edici deliller sunulmuş değildir. Dolayısıyla Kutrub'dan önce müsellese dâir başka eserler de yazılmış olabileceği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Örneğin Fîrûzâbâdî bir kitabı hakkında şöyle demektedir:

*“Bu, Kutrub, el-Ferrâ, el-Batalveysî, İbn Mâlik, Ebu Abdullah el-Hanbelî, İbrahim b. Züheyr el-Basrî, İbn Arabî'nin eserleri ile el-Bahî'nin kitabı gibi müselles konusunda mütalaa ettiğim kitaplardan edindiklerimi bir araya getirdiğim bir eserdir.”*⁹⁸

Fîrûzâbâdî'nin işaret ettiği bu eserin Kutrub'un eserinden önce olması muhtemeldir. Zira Basra ekolü öncülerinden biri ve muasırı olmasına karşın ilmî açıdan el-Ferrâ (207/822)'nin, Kutrub'dan üstün olduğu bilinmektedir. Kutrub'un eseri ulaştığı halde, el-Fîrûzâbâdî'nin Ferrâ'ya ait olduğunu belirttiği eser ve diğer alimlerin eserleri günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle Kutrub'u bu konuda ilk eser yazan müellif kabul etmek yerine, onu bu alanda

⁹⁵ Civelek, 2003, s. 367.

⁹⁶ Durmuş, Çelebi, 2006, c.32, s.84.

⁹⁷ Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtü'l-A'Yân Ve Enbâü Ebnâî'z-Zamân Mimmâ Şebete Bi'n-Naql Evi's-Semâ' Ev Eşbetühü'l-'Ayân'**, Dâru Sâdır, Beyrut, c.4, 312;. Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, el-Vâfî bi'l-Vefeyât, Ahmed Arnavût, Turki Mustafa (thk.), Dâru İhyâü't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut 2000, c. 5, s. 14.

⁹⁸ Fîrûzâbâdî'nin bu ifadelerinin Kâmus'unun Mısır Milli Kütüphanesindeki 18357 nr., varak 457 ve devamındaki yazma müellif nüshasının kenarında kaydedildiği belirtilmektedir. Rıza es-Suveysî, **Müsellesâtu Kutrub**, s. 12. Dipnottan naklen Abdulkarim Muhammed el-Es'ad, "el-Müsellesâtü'l-Lugaviyye Mâzâ Ta'rifü Anhâ" **el-Mecelletü 1-Arabiyye**, Sayı: 86, yıl: 8 Aralık, 1984, s. 63.

en eski eser yazan dilcilerden biri olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.⁹⁹

Müselles konusunda eser telif etmeye yönelten sebeplerin başında, dilin müfredatını daha kolayca öğretme amacının olduğunu söylemek mümkündür. İlk müselles kitabı müellifleri olan Ferrâ ve Kutrub'un öğretimle uğraşmaları, kitapları hazırlanmalarındaki temel gerekçelerinin, öğrencilere dilin müfredatını hatasız ve kolayca öğretmek olduğuna işaret etmektedir. Öğrenciler, bazıları manzum olarak kaleme alınan bu eserleri kolayca ezberlemişler ve bu vesileyle kelime kapasitelerini artırmışlardır. Yine bu alimler eserleriyle Arapça müfredatının zenginliğini ve lafızlardaki kimi hareke değişmelerinin kolayca anlamların değişmesine yol açtığını göstermeyi amaçlamışlardır.¹⁰⁰

2.2.1. Günümüze Ulaşan Önemli Bazı Eserler

2.2.1.1. Müsellesât-U Kutrub

Müellif: Muhammed b. el-Müstenîr (Kutrub) (ö.206/821)

Kutrub lakabı, Sibeveyh'in öğrencisine taktığı bir lakaptır. Rivayete göre Sibeveyh'i adım adım takip eden öğrencisi Kutrub, sabaha kadar hocasının evden çıkmasını bekleyip ondan ilim almaya çalışmış. Bir gün Sibeveyh tan yeri ağarmak üzereyken evinden çıktığında talebesi Kutrub'u kapısının önünde beklerken görmüş ve ona; "Sen bir kutrubsun." demiştir. Bu kelime, yerde hızlı hareket eden küçük sürüngen hayvan anlamına gelmektedir. İbn Düreyd, "Kutrub" kelimesi ile ilgili olarak şöyle der: "Kutrub, erkek cin/gulyabani demek olup Ezd kabilesi de küçük çocuklarına bu anlama gelen el-Katârîb lakabını takarlardı."¹⁰¹

Kutrub, nahivciler arasında çok meşhur olmamasına rağmen bu eseri sayesinde tanınmıştır. Aslında kendisi Kerh valisi Ebû Delf el-İclî'nin çocuklarına hocalık yaparak hayatını sürdürmekteydi. Emevî halifesi Me'mûn zamanında Ö. 206 yılında vefat eden Kutrub, arkasında nahiv, sarf, belagat ve tefsirle ilgili birçok eser bırakmıştır.¹⁰²

⁹⁹ Civelek, 2003, s. 365-371.

¹⁰⁰ Civelek, 2003, s. 365-371

¹⁰¹ İbn Mâlik, 1984, c. 1, s. 3; İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, **el-Fihrist**, Dâru'l-meysere, 3. Baskı, Beyrut 1988, s.58; Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemu'l-Müellifin**, Dâru ihyâi türâsi'l-'arabî, Beyrut trs., c. 12, s. 15.

¹⁰² el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh, **Nüzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-udebâ** (Thk) Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kahire 1998, s. 85; el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh, **Mu'cemu'l-udebâ'**, Dâru'l-kutubi'l-`ilmiyye, Beyrut 1991, c.5. s. 445; el-Fîruzâbâdî, Mecdüddîn, **el-Bulğa fi terâcimi eimmeti'n-nahvi ve'l-luğa** (Thk) Muhammed el-Mısri, Dâru sâ'diddîn, Dimaşk 2000, s.284; es-Suyûtî, Celâluddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Kemâleddîn, **Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-**

Kutrub hacim olarak küçük ama önem bakımından çok değerli olan bu eserinde **32 adet** ayrı ayrı anlamlara gelen (muhtelifu'l-ma'nâ) isim/kelime toplamıştır. Eser, aynı anlama gelen (muttefikü'l-ma'nâ) müsellelere değinmemiştir. Müselles olan sadece bir fiilden (عَمَرَ-عَمَرَ-عَمَرَ) söz edilmiştir. Verilen fiil örneği hariç eserde sadece ilk harfin harekesiyle anlamı değişen örneklere yer verilmiştir.

Nesir olarak derlenen bu eser, daha sonra **ilk olarak Behnesî** (ö.685/1286) tarafından manzum hale getirilmiştir. Ayrıca Ebû İshak el-Ezherî (ö. 1100/1689), Şeyh Musa el-Kallînî ve adları bilinmeyen birçok müellif tarafından da nazmedilmiştir. Ancak bunların içinden Behnesî'nin manzumesi o kadar şöhret kazanmış ki Kâtib Çelebi, Luvîs Şeyho ve Yûsuf İlyân Serkîs gibi biyografi yazarları, Behnesî'nin bu manzumesini Kutrub'a nisbet etme hatasına düşmüşlerdir.¹⁰³ Behnesî'nin manzumesi, birçok şarih tarafından şerh edilmiştir.¹⁰⁴

Sonraki dönemlerde Kutrub'un bu eserine bir takım ziyade, düzeltme, tenkit ve yorum şeklinde çeşitli ilavelerde bulunularak eser farklı varyantlarla birçok defa yeniden kaleme alınmıştır.¹⁰⁵

Kutrub'un *el-Müselles*'i üzerine yazılan bazı önemli şerhleri şu şekilde sırlamak mümkündür:

1. **Şerhu Müsellesi Kutrub:** Ebû Abdullah Muhammed b. Cafer el-Kayravânî (el-Kazzâz) (ö. 412/1021)
2. **el-Mevrûs Li Muşkili Müsellesi Kutrub:** İzzuddîn Ebû Muhammed ed-Darînî (ö.694/1295)
3. **Şerhu Müselleseti Kutrub:** Mecduddîn Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1414)
4. **Şerhu Müsellesâti Kutrub fi'l-luga:** Diyâuddîn Ebu'l-İzz Abdulmuğîs el-Lugavî el-Bağdâdî (ö.853/1449)¹⁰⁶

luğaviyyîn ve'n-nuhât (thk.) Muhammed Ebu'l-Fadl, el-Mektebetu'l-`asriyye, Beyrut trs., c.1, s.242.

¹⁰³ Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-zunûn**, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz, c.2, s. 1586-1587; Yûsuf el-Yân Serkîs, **Mu'cemu'l-metbû'âti'l-'arabiyye ve'l-mu'arrabe**, Mektebetu's-sakâfeti'd-dîniyye, Kâhire trs; c.2, s. 1517;

¹⁰⁴ Bu şarihlerden bazıları şunlardır:

- 1-İbrahim b. Hibetullah el-Belhî (ö.721/1321)
- 2-Muhammed b. Muhammed b. Şerefüddîn ez-Zur'î (ö.779/1377)
- 3-Ahmed b. Huseyn er-Ramlî (ö.844/1440)
- 4-Muhammed b. Ebû Bekir el-Ensârî (ö.903/1497)
- 5-Muhammed b. Ali İbrahim (İbn Zurayk) (ö.977/1569)
- 6-Muhammed b. Ali es-Sabbân (ö. 1206/1791)

¹⁰⁵ İbrahim Usta, "eş- zıt anlam bağlamında el-müsellesât" **Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi**, Yıl 2, Cilt 2, Sayı 1, Bahar 2016 (19-31).

5. **Şerhu Müsellesi Kutrub** : Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî (ö.911/1505)

6. **Şerhu Müsellesâti Kutrub**: Muhammed b. Ali b. eş-Şeyh Hüseyin el-Ezher b. İbrahim el-Mâliki (ö.1367/1948)

2.2.1.2. *Kitâbu't-Teslîs*

Müellifi: Ebû Zeyd Sa`îd b. Evs el-Ensârî (ö. 215)

Kitâbu't-Teslîs, bu alanda yazılan ikinci kitap olarak değerlendirilmektedir. Ancak ilk kitap olma ihtimali de vardır. Çünkü daha önce belirtildiği üzere Kutrub'un yazdığı *el-Müselles* adlı eserin ilk kitap olduğu konusu ihtilaflıdır.

2.2.1.3. *el-Müselles fi'l-Luğa*

Müellifi: Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö.311/923)

Eserin girişinde şöyle bir ifade yer alır: "*Bu, Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Kutrub'un eseri tarzında yazmış olduğu bir eserdir.*"¹⁰⁷

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı üzere eser, küçük bir risale tarzında olup **16 müsellesi** ihtiva etmektedir. Yine eserde, Kutrub'un eseri gibi sadece muhtelif-u-ma`nâ ve ilk harfî teslis olan müselles isimler incelenmiştir.

Eser, ilk dönem gramer alimlerinden birisi olan ez-Zeccâc'a ait olması, ayet ve şiirlerle istihsat etmesi ve bu alanda yazılmış üçüncü eser olması gibi gerekçelerle büyük önem arz etmektedir.

Eserin telifinde alfabetik sıra gözetilmemiş, **حباب** kelimesi ile başlanmış, **جلا** ile son bulmuştur. Eserde müsellesler, önce meftuh, meksûr ve madmûm hali verilmiş daha sonra kısaca anlamları belirtilmiştir. Hemen akabinde ayet veya şiir ile iştihsad getirilmiştir.

2.2.1.4. *Kitâbu'l-Müselles*

Müellifi: Ebû Abdullah Muhammed b. Cafer el-Kayravânî (el-Kazzâz) (ö. 412/1021)

¹⁰⁶ İsmâ'îl Paşa Bağdâdî, **İdahu'l-Meknûn Fî'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn**, Dâru'l-ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, Beyrut bty., c.2, 427.

¹⁰⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, **el-Müselles fi'l-Luğa**, Süleyman b. İbrâhîm el-Âyîd (thk.-nşr.), (Mecelletü Câmî'Ati Ümmü'l-Şurâ li'l-Buhûsi'l-İlmiyye Adlı Derginin içinde), Yıl:3, Sayı 4, Mekke 1411/1990, s. 61.

Günümüze ulaşan tek nüshasının üçtebir kadar bölümü hasar görmüştür.¹⁰⁸ Alfabetik olarak yazılan eser, sadece ayrı anlamlarda kullanılan müsellesleri ihtiva etmektedir. Eserde toplam **222 müselles** incelenmiştir. Müselles fiillerden **22 mazi fiil** örnek olarak verilmiştir.¹⁰⁹

2.2.1.5. Kitâbu'l-Müselles:

Müellifi: Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd el-Batalyevsî (ö. 521/1128)

İbn Sîd el-Batalyevsî, eserini yazmada Kutrub'u takip ettiğini söyler ve bu alanda ilk olması hasebiyle Kutrub'un eserinin takdire şayan olduğunu; ancak çok az sayıda müsellesi ihtiva ettiğini, verilen bazı örneklerin de yanlış olduğunu dile getirerek eleştirir.¹¹⁰

Müellif, öğrencilerin yoğun istekleri ve merakları üzerine bu eserini telif ettiğini belirtir.¹¹¹

Alfabetik düzene göre telif edilen eser, farklı anlamda kullanılan **695**, aynı anlamda kullanılan **138 müsellesi** ihtiva etmektedir. Her bölümde önce aynı anlamda (muttefikul'-ma'nâ) sonra farklı anlamda (muhtilfu'l'-ma'nâ) kullanılan örnekler incelenmiştir. Eserde, sırasıyla fethalı, kesreli ve zammeli örnekler ele alınmıştır. Müellif, Yâ (ﻱ) harfi ile başlayan müselles türünü bulamadığını, bu nedenle üçüncü şahıs muzari fiilleri örnek vermek zorunda kaldığını söyler.¹¹²

Batalyevsî'nin bu eseri, kendisinden sonra bu alanda yazan tüm müellif, nâzım ve şârihler için temel kaynak niteliğinde olduğundan önemli bir yere sahiptir. Nitekim İbn Mâlik *İkmâlul'-İ'lâm* adlı eserinde bu gerçeği açıkça dile getirmiştir.¹¹³

2.2.1.6. İkmâl'ul'-İ'lâm bi Müsellesi'l-Kelâm

Müellifi: Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö.672/1274)

İbn Mâlik'in müsellese dair yazmış olduğu en son ve en geniş eseridir. Bu eserden önce İbn Mâlik, biri mensûr (*el-İ'lâm bi Teslîsi'l-Kelâm*)¹¹⁴ diğeri

¹⁰⁸ Fîrûzâbâdî, 2000 (Tahkik edenin önsözü) , s. 98.

¹⁰⁹ Fîrûzâbâdî, 2000 (Tahkik edenin önsözü) , s. 98-99.

¹¹⁰ İbn Sîd el-Batalyevsî, 1981, c.1, s. 297-298

¹¹¹ İbn Sîd el-Batalyevsî, 1981, c.1, s. 298-299.

¹¹² İbn Sîd el-Batalyevsî, 1981, c.2, s. 479.

¹¹³ İbn Mâlik, 1984, c. 1, s.4).

¹¹⁴ Eser henüz basılmamıştır.

manzûm (*el-İ'lâm bi Müsellesi'l-Kelâm*)¹¹⁵ olmak üzere iki eser telif etmiş; ilkinde **793**,¹¹⁶ ikincisinde **1364**¹¹⁷ müselles incelemiştir. İbn Mâlik *İkmâl'ul-İ'lâm*'da ise **2332**¹¹⁸ müsellesi ele almıştır.

İbn Mâlik'in yukarıda adı geçen hangi eserini baz alıp *İkmâl*'ını yazdığı kesin olarak bilinmese de bunlardan ikincisinin (manzum) olma ihtimali daha yüksek gözükmektedir. Çünkü manzum olan *el-İ'lâm* ile *İkmâl*'in tertibi ve bölüm başlıkları birbiriyle örtüşmektedir.

Alfabetik olarak telif edilen İbn Mâlik'in *İkmâl*'i iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde muttefikü'l-ma'nâ (aynı anlamda kullanılan), ikinci bölümde ise muhtelifü'l-ma'nâ (farklı anlamda kullanılan) müsellesler incelenmiştir.

Müellif, eserinin önsözünde belirttiği gibi en çok Ebû Mansûr el-Ezherî (ö.370/1341)'nin *Tezîbu'l-luga*'sı, İbnu'l-Kattâ' (433/1041)'ın *el-Ef'âl*'ından ve el-Batalyevsî (ö. 521/1127)'nin *el-Müselles*'inden yararlanmışır.

Eser, İbn Mâlik gibi dehâ bir alime ait olması ve son derece geniş müfredatı içermesi bakımından önemli bir konuma sahiptir. Ancak eserin, hacmine rağmen yeterince şevâhide yer vermeyişi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

2.2.1.7. *ed-Dureru'l-Mubessese Fi'l- Ğureri'l-Müsellese*

Müellif: Mecdüddîn Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya'küb el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1414)

Fîrûzâbâdî'nin bu eseri -bazı biyografi yazarların sandığı gibi- iki farklı kitabın bir araya gelmesinden oluşmuş değildir.¹¹⁹ Aslında eser, iki bölümden oluşmaktadır; birinci bölümde muttefikü'l-ma'nâ olan, ikinci bölümde ise muhtelifü'l-ma'nâ müsellesler incelenmiştir. Eserin önsözünde müellifin de belirtmiş olduğu gibi kitap daha önceki yazılan eserlerin bir mecmuası niteliğindedir.¹²⁰

Müellif, eserde geçen müselles kelimeleri önce sözlük açısından incelemiş, daha sonra gerektiği yerde sarf ve nahiv açısından da değerlendirmiştir.

¹¹⁵ Eser, Ahmed b. Emîn eş-Şinkîti tarafından tahkik edilerek basılmıştır (Matba'atu'l-Cemâliyye, Mısır 1329) Eser, yaklaşık 3000 beyitten oluşmaktadır.

¹¹⁶ Bu müselleslerin **697**'si muhtelifü'l-ma'nâ, **96**'si muttefikü'l-ma'nâ örneklerden oluşur.

¹¹⁷ Bunların **1205**'i muhtelifü'l-ma'nâ, **159**'u muttefikü'l-ma'nâ örneklerden oluşmaktadır.

¹¹⁸ Bunların **2131**'i muhtelifü'l-ma'nâ, **201**'i muttefikü'l-ma'nâ olan müselleslerdir.

¹¹⁹ Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, **ed-Davu'l-Lâmi'**, Dâru'l-cil, Beyrut trs., c. 10, 82; Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed İbnu'l-İmâd, Abdulkadir Arnavût, Mahmûd Arnavût (thk.), **Şezerâtu'z-Zeheb Fî Ehbâri Men Zeheb**, I. bs., Dâru İbn Kesîr, Dimaşk 1986, c.7,128; Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn**, Dâru İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, Beyrut trs., c.1581.

¹²⁰ Fîrûzâbâdî, 2000, s. 242.

Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît* adlı sözlük kitabında olduğu gibi bu eserinde de az sayıda ayet, hadis ve şiirlerle istişhad etmiştir.¹²¹ Eser, bu yönüyle eleştirilebilir.

Eserin yazımında müellif başta Kutrub, el-Kazzâz, Batalyevsî ve İbn Mâlik olmak üzere 30'a yakın müselles, lügat, tefsir ve biyografi kitaplarından yararlanmıştı. Ancak çoğu hacimli olan bu kaynaklardan doğrudan değil de dolaylı olarak aktarmış olması ihtimal dahilindedir.

2.2. MÜSELLESE DAİR YAZILAN DİĞER ESERLER

Bir önceki başlık altında müselles kelimelerle ilgili yazılmış ve günümüze kadar gelmiş başlıca eserler, özellikleri ile birlikte irdelenmeye çalışılmıştır. Bu başlık altında ise geniş alanda şöhret bulamamış bazı eserler listeler halinde sunulacaktır.

1. Kitâbu'l-Müselles: Ebû't-Tayyib Muhammed b. İshâk b. Yahyâ el-veşâe (ö.325)¹²²

2. Kitâbu'l-Müsellesi's-Sahîh: Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Şamşâtî el-'Adevî (ö.377)¹²³

3. el-Müselles: Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö. 392/1002)¹²⁴

4. el-Müselles: el-Müsellesât fi'l-Luga: Ebu's-Sehl Muhammed b. Alî el-Herevî (ö.433/1041)¹²⁵

5. el-Müsellesât fi'l-Luga: Ebû Hafs Ömer b. Muhammed el-Kudâî (ö.507/ 1113)¹²⁶

6. el-Elfâzu'l-Müsellesti'l-Me'ânî: Ebu'l-Beyân Nebe b. Muhammed el-Kuraşî eş-Şafîî el-Lugavî (ö. 559/1164)¹²⁷

7. Şerhu nazmi Müsellesâti Kutrub: Sa`adeddîn el-Bârîzî el-'Aclûnî

8. el-Müselles: Ebû Hafs Muhammed el-Kuzâî el-Belnesî (ö.570/1174)

9. el-Müselles fi'lluğa: Ebu'l-Hasen Yahya b. Ma't b. Abdinnûr (ö.628/1231)

10. el-Mürabba' fi'l-Müsellesâti'l-Lugaviyye: İzzuddîn Ebû Muhammed Abduazîz b. Ahmed ed-Dîrînî /ed-Demîrî (ö.694/1290)

11. el-Müselles Zu'l-Ma'ne'l-Vâhid: Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Feth el-Bel'î (ö.709/1309)

¹²¹ Fîrûzâbâdî, bu eserinde toplam 13 ayet, 16 hadis, 16 mesel ve 31 şiirle istişhad etmiştir.

¹²² Hamevî, 993, c.17, s.241.

¹²³ Hamevî, 1993, c.14, s.270; İsmâil Paşa Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Muellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, Dâru ihyâu'turâsi'l-Ârabî, Beyrut 1955, c.1, s. 683.

¹²⁴ Suyûtî, 1979, c.1,254-255; İbnu'l-İmâd, 1986, c.2, s.34-35.

¹²⁵ Suyûtî, 1979, c.1,81-83.

¹²⁶ Suyûtî, 1979, c.1,363; Çelebî, trs, c.2, s. 1587.

¹²⁷ İbnu'l-İmâd, 1986, c.4, s.160; Suyûtî, 1979, c.1, s. 402.

12. *el-Müselles fi'l-luğa*: 'İzzuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Cemâ'a (ö.819/1416)
13. *el-Müselles*: Burhaneddîn İbrahim b. Sülân ed-Dımaşkî (ö.890/1485)
14. *Manzûmetu'l-Müselles*: Abdurrahmân eş-Şehâvî (ö.1025/1616)
15. *Nazmu'l-Müsellesât*: eş-Şeyh İbrahim b. İbrahim el-Lakkânî el-Malikî (ö.1040/1630)
16. *el-Manzûmetu's-Seniyye fî Beyâni'l-Esmâi'l-Lugaviyye*: Ebû İshak Burhaneddîn İbrahim b. Şems el-Ezherî (ö.1079/1668)
17. *el-Müselles*: Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Misk es-Sehâvî (ö.1123/1711)
18. *Müsellesâtu'd-Durriyye*: KİSS Cibrîl b. Ferhât er-Rahib el-Marûnî (ö.1145/1732)
19. *Müsellesâtu's-Sabbân*: Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali es-Sabbân eş-Şafî el-Hanefî (ö.1206/1792)
20. *Neylu'l-Ereb Fî Müsellesâti'l-'Arab*: Hasan Kuveydir el-Halîfî (ö.1262/1846)
21. *Nefhetu'l-keâm fî Müsellesi'l-Kelâm*: eş-Şeyh Abdulhadî b. Ridvân el-Ebyârî (ö.1305/1887)

2.3. MÜSELLESLERLE İLGİLİ MODERN ÇALIŞMALAR

1. Hüseyin KÜÇÜKKALAY, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya 1969.
2. Celal Şevkî, *El-Müsellesatu'l-Lugaviyye*, (2 Makale) Havliyye Kulliye İslamiyyat ve'l-Ulûmi'l-İctimaiyye, Sayı 9, 1987.
3. Yakup CİVELEK, *"Arap Dilinde Müselles Kavramı"* Yüzüncü Yıl Ü. Sos. Bilm. Enst. Dergisi, Sayı 2, 2001
4. CİVELEK, *"Arap Dilinde Üçlemeli/Müselles Kelimelere Dilbilimsel Bir Yaklaşım"*, İslâmî Araştırmalar Dergisi, c. 16, S. 3, 2003.
5. İsmail DURMUŞ – Muharrem ÇELEBİ *"el-Müselles"* DİA Cilt 32, İstanbul 2006.
6. İbrahim USTA, *"Eş-Zıt Anlam Bağlamında El-Müsellesât"* Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi, Yıl 2, Cilt 2, Sayı 1, Bahar 2016

SONUÇ

Müselles, aynı harf ve tertibe sahip ancak farklı harekeli olan, bazen aynı anlam, bazen de farklı anlamlar taşıyan kelimeler için kullanılan bir dilbilim kavramıdır. Birtakım iddiaların aksine Arapçada bu tür kelimelerin varlığı, onun

zenginliğini ve genişliğini gösteren kanıtlardan biridir. İlk etapta bu tür kelimeler, anlam karışıklığına yol açacağı zannedilebilir; ancak kelimenin cümledeki anlamı, diğer kelimeler ve cümlenin bağlamı göz önüne alındığında kolayca anlaşılabilir.

Arapçanın gelişiminde bir iç faktör olarak katkıda bulunan müsellel kelimeler, ilk olarak nasıl ve kimler tarafından kullanıldığına dair kesin bir kanıt bilinmemektedir. Ancak müsellellerin ortaya çıkışıyla ilgili olarak şu faktörler sayılabilir:

1-Arapçanın kabileler halinde yaşayan Arap ulusunun dili olması ve çoğu zaman her kabilenin bir kelimeyi farklı biçimlerde telaffuz etmesi,

2-Kök harfleri farklı olsa bile türetme esnasında aldığı ekler sayesinde bazı kelimelerin sesteş olması,

3-Dilin kuralı gereği bazı kelimelerin farklı kalıba girmesi için zorunlu olarak harekelerinin değişmesi.

Arapçanın bu özelliğine ilk defa kimin dikkat çektiği kesin olarak bilinmese de bu konuyla ilgili ve günümüze ulaşmış en eski eserin sahibi Kutrub'dur.

Eserinde 32 adet müselleli derleyen Kutrub'u daha sonraları Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebû İshak ez-Zeccâc, Ebû Abdullah el-Kazzâz ve İbn Sîd el-Batalyûs gibi dilciler de konuyla ilgili birer eser yazarak izlemiştir. Daha sonraları birçok dilci tarafından konuyla ilgili 60'ın üzerinde eser telif edilmiştir.

İlk dönemlerde genelde nesir halinde yazılan bu eserler, sonraki dönemlerde ezberlenmesi kolay olduğundan nazım halinde yazılmıştır.

Bu alanda eserleri ile dikkat çeken en ünlü alim, ilk önce *el-İ'lâm bi Teslîsi'l-Kelâm* (mensûr) ile *el-İ'lâm bi Müselleli'l-Kelâm* (manzûm) adında iki eser yazan, sonra bunlardan daha geniş olan *İkmâl'ul-İ'lâm bi Müselleli'l-Kelâm* adlı eseri telif eden İbn Mâlik'tir. Yine *el-Kâmûsu'l-Muhît*'in sahibi Fîrûzâbâdî'nin konuyla ilgili *ed-Dureru'l-Mubessese fi'l-Ğureri'l-Müsellese* adında çok önemli bir eseri bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

BAĞDÂDÎ, İsmâil Paşa, **Hediyyetu'l-Ârifin Esmâu'l-Muellifin ve Âsâru'l-Musannifin**, Dâru İhyâu'turâsi'l-Ârabî, Beyrut 1955.

-----, **İdahu'l-Meknûn Fî'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn**, Dâru'l-İhyai't-turâsi'l-Ârabî, Beyrut trs.

- BATALYEVSÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Sîd, **el-Müselles**, Salâh Mehdî el-Fertûsî (thk.), Dâru'r-Raşîd li'n-naşr, Bağdad 1981.
- BEL'Î, Şemseddin Muhammed b. Ebi'l-Feth, **el-Müselles Zü'l-Ma'Na'l-Vâhid**, Merkezu'l-mahtûtât ve't-türâs ve'l-vesâik, Kuveyt trs.
- CİVELEK, Yakup, "Arap Dilinde Üçlemeli/Müselles Kelimelere Dilbilimsel Bir Yaklaşım" **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, c. 16, S. 3, 2003, s. 365-371.
- ÇELEBÎ, Kâtib, **Keşfu'z-Zunûn**, Dâru ihyâi't-turâsi'l-'Arabî, Beyrut trs.
- DESSALLES, Jean-Louis vd., **Dilin Kökenleri**, Atakan Altınörs (çev.), Ankara Bilge Kültür Sanat Yayınları,
- DURMUŞ, İsmail, Muharrem Çelebi, "Müselles", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2006.
- HAMD, Muhammed b. İbrahim, **Fıkhu'l-Luga**, Dâru İbn Huzeyme, Riyâd 2005.
- ERCİLASUN, B., Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul 2005.
- ES'AD, Abdulkerim Muhammed, "el-Müsellesâtü'l-Lugaviyye Mâzâ Ta'rifu Anhâ" **el-Mecelletü 1-Arabiyye**, Sayı: 86, yıl: 8 Aralık, 1984.
- Esâsu'l-Belâğe**, "ث-ل-ث", Dâru 'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1997.
- FERRÛH, Ömer, **Târîhu edebi'l-'Arabî**, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1997.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, **ed-Dureru'l-Mubessese fi'l- Ğureri'l-Müsellese**, Süleyman b. İbrahim, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Baz, Mekke 2000.
- Fîruzâbâdî, Mecdüddîn, **El-Bulğa fi Terâcimi Eimmeti'n-Nahvi Ve'l-Luğa** Muhammed el-Mısırî (thk), Dâru sâ' düddîn, Dimaşk 2000.
- FRYE, Richard N., "Asur Ve Suriye: Eş Anlamli Kelimeler", **Tarih Okulu Dergisi**, Mustafa Alican (çev.), S. 8, Sonbahar-Kış 2012, s. 195-201.

- GALANTÎ Avram, (Sadeleştiren Nurettin Ceviz, Musa Yıldız), "Türkiye Ve Sâmî Dilleri", **Nüşa Dergisi**, Yıl:4, S. 15, Güz 2004, s. 97-106
- HALÎLÎ, Hasan Kuveydir, **Neylu'l-Ereb fi Müsellesâti'l-'Arab**, el-Matbaatu'l-kubra'l-münîriyye, Bulak 1301.
- HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh, Yâkût, **Mu`cemu'l-udebâ'**, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Beyrut 1991.
- HAMÎD HÎLAL, Abdulgaffar, **el-'Arabiyyetu hasâisuhâ ve simâtuhâ**, Mektebetu Vehbe, Kahire 2004.
- HASENÎ, Hişâm b. Muhammed Haycer, **Erba`U Resâil Fî Şerhi Müsellesi Kutrub**, Dâru'r-reşâdi'l-hadîs, Dâru'l-Beydâ/Tunus 2010.
- HUMEYSÎ, Ammâr, **Şerhu Nazmi Müselles Kutrub**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005.
- İBN CİNNÎ, **el-Hasais**, Muhammed Alî en-Neccâr (thk.), Dâru'l-kitâbi'l-'arabî, Beyrut 1371/1952.
- İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtü'l-A'Yân Ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân Mimmâ Şebete Bi'n-Naql Evi's-Semâ' Ev Eşbetehü'l-'Ayân'**, Dâru Sâdır, Beyrut 1994.
- İBN MÂLİK, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî, **İkmâlu'l-İ'âm bi Teslisi'l-Kelâm**, Sa'd b. Hamdan el-Gâmidî (thk.), Mektebetu'l-Medenî, Cidde 1984.
- İBNU'L-HÂCİB, Muhtasarü Muntaha ve'l-Emel fi 'İlmiyi'l-Uşûl ve'l-Cedel, Nezîr Hamâdû (thk.), Beyrut 2006.
- İBNU'L-İMÂD, Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed, Abdulkadir Arnavût, Mahmûd Arnavût (thk.), **Şezerâtu'z-Zehab Fî Ehbâri Men Zeheb**, I. bs., Dâru İbn Kesîr, Dîmaşk 1986.
- İBNÜ'L-ENBÂRÎ, Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh, **Nüzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ** Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (thk.), Dâru'l-fikri'l-'arabî, Kahire 1998.
- İBNÜ'N-NEDİM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk, **el-Fihrist**, Dâru'l-meysere, 3. Baskı, Beyrut 1988.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ, **Mu`cemu'l-Müellifin**, Dâru ihyâi türâsi'l-'arabî, Beyrut trs.

KINNEVCÎ, **el-Bulğa fi Usûli'l-Lüğa**, Nezâr Muhammed Mektebî (thk.), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1988.

KUTRUB, Ebû Alî Muhammed b. el-Müstenîr b. Ahmed, **Musellesâtu Kutrub**, Rıza es-Süveysî (thk.), ed-Dâru'l-'arabiyye li'l-kuttâb, Tunus 1978.

KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, **Kur'ân Dili Arapça**, Manevî Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti, Konya 1969.

Lisânu'l-'Arab, "ب-"; "أ-د-ب"; "ص-ر-م"; "ع-ب-ع"; "أ-ف-ف"; "ف-ر-ج"; "ب-ض-ض"; "ث-ل-ث"; "ج-ف-ل"; "ح-ذ-ق"; "ح-ل-ل"; "س-ب-ط"; "س-م-م"; "م-ل-ح"; "ع-ب-د"; Dâru Sâdir, 1993.

MAKLÂTÎ, İbrahim, **Şerhu müsellesâti Kutrub**, Matbaatu hevme, Buir/Cezair 1998.

SAFEDÎ, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, el-Vâfî bi'l-Vefeyât, Ahmed Arnavût, Turkî Mustafa (thk.), Dâru İhyâü't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut 2000.

SEHÂVÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman, **ed-Davu'l-Lâmi'**, Dâru'l-cîl, Beyrut trs.

SERKÎS, Yûsuf el-Yân, **Mu`cemu'l-Metbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-Mu`arrabe**, Mektebetu's-sakâfeti'd-dîniyye, Kâhire trs.

SUYÛTÎ, Celâluddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Kemâleddîn, **Buğyetu'l-Vu`ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât**, Muhammed Ebu'l-Fadl (thk), el-Mektebetu'l-'asriyye, Beyrut trs.

-----, el-Muzhir Fî 'Ulûmi'l-Lüğati Ve Envâ'ihâ, Beyrut 1987.

Tâcu'l-'Arûs, "ح-"; "ج-ف-ل"; "ب-ض-ض"; "أ-د-ب"; "أ-ف-ف"; "ث-ل-ث"; "ذ-ق-ط"; "ف-ر-ج"; "ع-ب-د"; "ص-ب-ع"; "س-ب-ط"; "ح-ل-ل"; "ذ-ق"; "ع-ب-د"; "ع-ب-ع"; "م-ل-ع"; "ل-ا-ح"; "ق-ط-ع"; Matba'atu'l-hukumeti'l-Kuveyt, Küveyt 2004.

USTA, İbrahim, "Eş-Zıt Anlam Bağlamında El-Müsellesât" **Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi**, Yıl 2, Cilt 2, Sayı 1, Bahar 2016, s. 19-31.

WOLFENSOHN Israel Wolfensohn, **Târîhu'l-lugâti's-sâmiyye**, Matbaatu'l-îtimâd, Mısır 1929.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, **el-Müselles fi'l-Luga**, Süleyman b. İbrâhîm el-Âyîd, (thk.-nşr.), (Mecelletü Câmi'Ati Ümmü'l-Şurâ li'l-Buhûsi'l-İlmiyye Adlı Derginin içinde), Yıl:3, Sayı 4, Mekke 1411/1990, s. 61-70